

המבין ומדקדק בפסקיהם ותשיבותיהם, גם מהם יראה כי לא מעט היו ביניהם גדולים חקרי לב בסברה ישרה ובעומק העיון.

כן עמדו הרברים באשכנז. אמנם מאיטאליא אין קול ענות נבורה ואין קול ענות חלושה בסברות ההלכה בזמן ההוא. הן אמנם ראינו כי במאה הראשונה לאלף הששי היו באיטאליא חכמים מופלגים בתורה וירועים בחכמות ומהם כמה מחברי ספרים, ואין גם ספק כי בחצי הראשון ממאה השנית עוד נוספו בה חכמים יורעי התורה, כי רבים מפלטי צדפת ואשכנז גם מספרד נאחזו בה כי מצאו מנוח, ושומטו רבים ותרכה הדעת. אך בכל זה בכל הזמן הזה אשר אנו בו לא נשאר לנו שארית בכתב מכל פרי חכמתם.

## ספר עשרים ושלושה.

הגולים למערב אחרי גזרות שנת ק"א, הר"ר שמעון בן צמח דוראן. שארית ישראל בספרד אחר גזירת ק"א. מיני הספרות בזמן ההוא וסופריהם. דורות האחרונים בספרד ופורטיגאל.

## פרק ששה עשר

הגולים למערב אחרי גזרות שנת ק"א.

רדיפות היהודים וההריגות והגירושים אשר היו זמן אחר זמן במאה הראשונה וחצי השניה בספרד אך כבר מרלי נחשבו נגד הרדיפה וההרג הרב והגירוש אשר נגזרו עליהם בשמד שנת ק"א, בכל קצות הארץ יצאה הרעה. כמעט כל המלכויות קמו על היהודים, כאלו קשרו קשר ובאו בברית יחד להשמדם מתחת שמי השמים. מי מנה המון הרגניהם ומספר האבדנים מחכמיהם עד שבמעט אמרו נושא מאחרית ותקוה, לולי ה' שהיה להם שימר ישראל. הוא בחמלתו על עמו ועל תורתו הפליא לעשות עמם להשאיר עוד בספרד מפוזר ומפזר שארית קטנה הנה והנה. זה אלהים אלהינו היה גם עם הנדחים מארצם פליטי חרב ויהי מן בעדם להמציאם מנוחה בארץ אחרת. אשר שם יסרו קהלות חרשות והרחיבו הישנית. ובנו בתים לתורה, ושם גדלה חכמת ישראל והצלחה ועשתה פרי והתמידה לברכה, כי עם ההמון הגדול גם רבים מגדולי חכמי ספרד נמלטו מתוך ההפכה. הנמלטים האלה שמו פניהם אל אפריקא הצפונית אשר היא מול ספרד מעבר הים אשר ביניהם, ויהי בתוך הבאים הרב רבי יצחק בן ששת בר פ"ה, מכל המלכויות באו הפלמים ולכלם בראשונה ממלכות אי מיורקה כי היא היתה היותר קרובה. מושלי הארץ קבלום בסכר פנים יפות בחדס וברחמים. כי לא כמושלי ארצות הנוצרים היו מושלי הישמעאלים. שם בארצות אדום היתה שנאת היהודים ודתם הרגל נעשה טבע. וכמעט היה חק ומצוה לשנוא אותם ולרדפם. אך פה בין הישמעאלים היה זה רק כיוצא מן הכלל, ומי יודע אם לא מושלי ארצות המערב חשבו זאת לטובה לארצם כי נושבו בה היהודים הספרדים. אשר כמה מעלות טובות להם עליהם, ובפרט על היהודים המערביים אשר ישבו בקרבם מאז. הלא בלי ספק

### הביאור

שרומות על מה שכתבו בחדושים. וכתב בשנית כחציו כרונא סי' כ"ט וז"ל והוא כשאנו מפללים ולומדים תריפות כמו בזמן התוס' או אני רגילין למשקל ולמספרה בדקדוקים ובחלוקים דקים כמיעל פילא בקופא דמחשא אבל לפסוק תרין או לתתיר אין לפסוק תרין ואין לתתיר אסור אלא בראיות ברורות מלובנית ומחזורות בתוך פשטי סוגיא דמשתתא ולא מתוך דקדוק.

(דודר ה"ה)

הביאו רבים מן הבאים עמם רכוש גדול אשר רכשו בספרד, ועוד יתר על כן היו למידי מסחר וקנין, וגם נעלים מאד בדעה והשכלה, וכל זה הלא הוא רב התועלה לארצם ולכל יושביה, ועל כן היהודים אשר באו מספרד היו בעיניהם מראה מבוקשה ונחמדה, מראה אשר עד עתה לא ידעוה, כי לא כהיהודים הספרדים היו היהודים היושבים בקרבם מאז. זה היו אך נבזים ושפלים וידועי עוני. רבי יצחק בן ששת בכבודו אל הארץ הזאת כבר התכוון בשפל מצב היהודים המערביים ומתאונן על עני העם הזה שאינם מספיקים ללחם צד ומים במשורה, ועל הארץ ישנים או על שמיה עוד ובכסות יום מתכסים בלילה ומלבושיהם טלאי על גבי טלאי ורובם הולכים יחפים" (ש"ת ה"ב ש"ס קנ"ג), ועל כן נבין למה עם המערב ומושליהם פתחו להם שערי ארצם ויקבלום במובת עין.

בהשקט ובטחה ובמנוחה שאננות היו יכולים לשבת בארץ אחוזתם החדשה באין מחיר, לולא מהרסי שלומם ומחריבי טובתם מקרבם יצאו. אלה הספרדים קשי עותף היו בארצם ואף כן גם עתה. מכל הבא עליהם לא לסמו להטיב דרכם. קנאת איש מרעהו אשר הציתה בקרב הקהלות את אש המחלוקת בעוד היותם בספרד קודם גזירות השמר גם עתה משלה בממשלת ותהי לצנינים בצדיהם. הלא למשטע און ראבה נפשנו בשמענו כי אלה אשר נתגרשו ונמלטו מספרד ונאחו במערב הם עצמם עשו תחבולות בנבליהם אשר נכלו לאחיהם הבאים אחריהם לארץ ברצותם להשתרל מאת הממשלה שלא תקבל בארצה פלטים אחרים הבאים מספרד (ריב"ש סי' ס"א). ואמנם נראה כי גם בין החכמים והמורים היו מריבות גדולות ולא זכרו קורותיהם לפנים. לא זכרו כי לא מעט גרמי המחלוקת את חורבן הקהלות (תשב"ץ ח"ג סי' רכ"ו). עוד עתה החזיקו במנהגיהם להטיל נדוים וחרמות על נקלה ולא שטו על לב אשר הזהירים הריב"ש לבלת שים עוד נדוים וחרמים מעירי מדנים. ואמר: אחרי שעבר מה שעבר אין לנו להתנהג בשררה זו, אבל ראוי לנו לתת גוינו לטבים ולחיינו למורמים ואולי ניכל כפרה (ש"ת הריב"ש שם). אחד מן הראשונים אשר באו לארץ היה הריב"ש, בכבודו שם היתה תחלת ישיבתו במליאנה, ובלי ספק שבזמן ישיבתו שם היה נוהג ברבנות כי מצאנו שהיקן להם תקנות (שם סי' ל"ט), וכמו כן נמצא כי במליאנה השיב כמה תשובות לשאלים<sup>(1)</sup>. אבל נראה כי לא ארכו ימי שבתו שם, וילך משם לשבת בקביעות בעיר אלגואיר היא ארגיל או אלגיר. ויהי שם עד יום מותו ושם נקבר בשנת קס"ח חוץ לחימת העיר אשר על חוף הים ועד היום הנה מצבה קבורתו קיימת<sup>(2)</sup>. ובכל שנה ביום מיתו היהודים מבקרים את קברו ומחוננים את עפרו (הכרם צד 4). בכבודו אל אלגיר כבר היו שם יהודים רבים מפלטי ספרד לסבת השמר או אשר עזבו את ארצם קודם הגזירות אשר ראו האיתיות לאחר, ועל כן בכבודו שם מצא קהלה ספרדית כבר נוסדה. רוב הקהל מן הנכבדים בה שמחו לקראתו. אבל היו שם גם נרגנים אשר שטמוהו ורבו בו, כן יספר הריב"ש עצמו, כי אחד פלוני אלמוני, אשר לא יכנהו בשמו, שם מגמתו הרכף ביאו להיות ראש וקצין על הקהל וישם על לבו לגרש אותו מן העיר והתחיל לקנטר אותו כי ראה הקהל מחשיבים אותו ומאמינים אותו גם על עסקי

(1) בספר השנתי הכרם ט"א אטלאס צד 21 מסודרות יפה הראיות על הדבר כי תחלת ישיבת הריב"ש במערב היתה במליאנה ושמשם כתב כמה תשובות לשואלים, ועד נאמן הוא הרשב"ץ בש"ת ח"ב סי' יט שכתבעל תשובה אחת של הריב"ש שכתב בעוד היותו במליאנה.

(2) ידירי ר"ד קופמאן העירנו על מה שהעתיק החכם נייבויער בס' מדר החכמים צד 128 כ"ה שער דברי יוסף ל"י יוסף סמבתיי סמת שראה הריב"ש מיתת שני בנו שנדונו בשרפה, ומצרותיו במערב ובי נכ בסותו לא נהגו בו כבוד. כראוי וכי נשאר קברו בלא מצבה עד שבאו המנושרים האחרונים שנת רנ"ב. וכעני עדין דובר שקיל. כמו שכתבתי כבר למעלה פ"ד בהערה ע"ש.

עסקי הקהל, ועל כן היה זה הפלוני מחרף אותו כאשר היה משפטו כל הימים גם במיורקה לבנות חכמי העיר ולהלעיג עליהם. לזאת התקבצו גדולי הקהל והרב רבי אשכנזי נ"ע בתוכם לנדרותו על ביוניו וחרופיו, אך הריב"ש היה מונע הדבר (שם סי' ס"א), אכן מהרי"מ לאה מאת רשעו. כי זה האיש עשה מעשה ברוב תחבולותיו אשר כן לא יעשה בישראל. ויקר מקרה כי באחד הימים הגיעה שם ספינה ממיורקה ובתוכה ארבעים וחמשה אנוסים ממיורקה ובלגינה וברצלונה להציל נפשם ונפש ביתם מן השמר, וגם שר העיר רצה להכניסם כי היה לוקח מהם לגלגולת כפולה (גם לזה החק היה אותו האיש סיבתו), הישמעאלים שבקשו מאת האלקארי שלא יתנה לרדת מן הספינה מפחד מן יתיקר השער, הקאדי גער במ באמרו אליהם כי זה חסרון אמנה וכן אין יכולת באל לזון אלה בכלל כל העולם, כן דבר הישמעאלי. ואמנם מה עשה אותו האיש היהודי הוא היה מתאמץ שיעשו הקהל עם השר לכל יניהם לרדת אך ישיבו למיורקה. עתה הריב"ש לא יכול כלכל עוד מעשה רשע כזה אשר עשה אותו האיש והאנוסים אשר עמו בקושרים ויתן שמתא על כל איש יהודי אשר ירום שישבו אלה העניים למיורקה. ואולם בכל זאת היתה זאת הרשעה האכזרית יוצאת לפעולת אדם, לולא רבי אשתרוק הנזכר ורבי רוד אחיו במלחה.

רבי אשתרוק היה היה איש צדיק וישר וירא אלהים חכם בהכמת התורה ובשאר חכמות ויהי רופא מפורסם מבוקש ממלך ושרים והיה גוסל חסדים טובים לכל אדם בלי הברל דת, ובעבור זה היה נכבד ואהוב לכל, ויהי גם לאל ידו להשתדל טובות מלפני הממשלה, אז כאשר ראה רבי אשתרוק כי אותו פלוני לא ישוב מרעתו ותמיד מעורר מדנים והתקוטט עם הריב"ש בכל עת, אז קנא את קנאתו והשתדל מלפני המלך אשר בתלמסן טובות בעד הריב"ש עד אשר נתן לו כתב ריינות וישימהו רב באלניר מטעם המלך (סי' ס' וס"א). הריב"ש הזכיר את האיש הזה אשר הצר לו בכניו פלוני, כי עם כל הבא עליו מצדו מן העול והרשע לא רצה לפרסמו בשמו, כי איש צדיק עניו ונעלב היה הריב"ש אשר היה משלים גם עם שנאי נפשו המעליבים אותו. וגם לשוא נחפשה ונחקרה לדעת מי היה זה הפלוני? כי באמת רבים היו מריביו חנם. והריב"ש עצמו הלא יספר כי הפלוני הזה היו לו חברים כמעשה רשתתו ובתחבולותיו. אמנם גם שנאתם גם קנאתם נכבשו לפני מדותיו המוסריות. מתנותו, השקמת רוחו, ענותו ואהבתו את השלום עם כל אדם לקדו גם לב מגנדיו עד כי גם אויביו השלימו אתו בגלוי<sup>(8)</sup>. לא היה איש בכל הארץ, גם מבעלי מחלוקת, אשר לא הביטו אליו בחרדת קדש, מפני צדקתו ותרומת מעלותיו המוסריות, ואין גם אחד אשר לא הודה כי הוא יחיד בדרו ואין כמוהו בכל הארץ בתורה ובדעת. מלל קצוי איצת המערב באו אליו שאלות מן החכמים אשר היו מקדם בארצות ההן, וגם מן החכמים באי ספרד אשר נאחזו בהן אחר הגזירות, כי רבים מרבני ספרד הנמלטים מן הגזירות התישבו

שם

(8) נרעץ ח"ח צד 109 משער כי אותו פלוני שדרף את הריב"ש היה חכם מחכמי אלניר רבי יצחק בוגאשהרוק, כסני שמצא שזה האיש בחרו פסם אחת כשבת רבי אשתרוק אוהבו הגיל כסבואר בתשיבתו סי' ס' ע"ש, והשיג עליו ר"א אטלאם כסכת מעשים. ואין צורך לדבר מזה כי גם נרעץ לא כתב זה אלא כסמפס. ר"א אטלאם בזהרם צד 21 כתב שזה פלוני היה רבי צמח דוראן אבי השת"ק וזה רחוק בענין עוד יותר שהרי רבי שמעון בנו אף שהיה מגנדיו של הריב"ש כאשר יבואר למגניו ס"ס עד יום מותו היה מכבדו וקראו יחיד בדרו ונשא ונתן עמו וזהו מחבב תמיד עם הריב"ש ונתן לו כבוד ונועץ עמו, והתפאר אם הריב"ש היה מסכים עמו בדבר הלכה או חרדה לו שהיה עמו ובשל דעתו מפני דעתו. ועתה אילו היה אותו פלוני אביו מ' צמח, והוא האיש אשר הריב"ש נדרתו לבסוף איך אפשר שיתיר ר"ש בנו מזה על פלבונו של אביו על נקלה. אמנם לא ניגע לדיק בהשערות ולבא במסד הריב"ש אחרי שזאת היה סכנתו אנו לא נגלה. ואמנם בגוגל רבני יצחק בוגאשהרוק עצמו היה כבית דינו של הריב"ש והיה מן החותמים על החרם למלשינים שתתום עליו הריב"ש ושני לו ר' יצחק ב"ר שלמה בוגאשהרוק ור' הרשב"א (שולח רשבי"ש סי' שצ"ב) וכן כנאר בריב"ש סי' נ"ו ע"ש.

(דוד ח"ח)

שם ויסדו קהלות, וכלם היו ממכורי הריב"ש וידעו את כחו. מן החכמים הגדולים מספרד אך נדע כי רבים היו אשר גתישבו במערב, וכלם הריצו שאלותיהם אל הריב"ש, אך מיעוט קמן מהם היא אשר נדע לערוך ערכם. בחכמה כי מרובם לא נשאר לנו כי אם שאלות ערומות ממשא ומתן, וזולת זה לא השאירו אחריהם ברכה מחכמתם. וגם האחרים אשר נחשוב למשפט להעריך ערכם ולשפוט עליהם כי היו גדולים חקרי לב בתורה לא נחליט כן כי אם על פי עדות הריב"ש בתשובותיו אליהם, אשר הפליג מעלתם, ולפעמים גם נכיר מן השאלות ערך תורחם ותלמודם, אבל ספקים לא חברו ואם חברו הלכו לאבדון.

מן הרבנים אשר באו מספרד ואשר הריב"ש מתימר בכבודו הוא הריב"ש הרב עמרם בן סרואם אפרתי, ממשפחת חכמים גדולים מספרד. וקנו היה העמרם בן נתן אפרתי אשר היה ראש בולינציה יותר מארבים שנה (עי' לעיל פס"ו). נכדו הזה אשר שמו כשמו עזב בשנת הנזירות את ארץ מולדתו והלך למערב והתישב בותראן ויהי שם לראש העדה. הריב"ש היה איש עצמו ואוהבו וקראו אח יקר ונעלה (ש"ת ריב"ש סי' י"א). כל ימי חייו הריב"ש לא פסק המשא והסתן ביניהם, בכל דבר תורה היה רבי עמרם נועץ עם הריב"ש, וגם הוא בו קער שלפועמים הוזהעו מעניניו ושפך שיחו לפניו בצר לו. ספני מנגדיו כאל חיק אוהב נאמן (שם סי' ס'). אכן לא בתורה לבד שלח אל הריב"ש כל שאלותיו כי אם גם בדברי חכמה בעיקרי הדת (שם סי' ק"ח), ופעם אחת ביקש ממנו גם להעמידו על דעתו מה הוא חושב בעניני חכמה הקבלה (שם סי' קנ"ז). והנה אף שנראה מזה כי היה רבי עמרם קירא בספרי המחקר וקבלה, בכל זאת לא היה סבילי אלה החכמות בעצם המובן, ואולי במשך הזמן עסק בהן יותר והשיג בהן מעלה גדולה, כן יוצא לנו מתוך דברי ר' שמעון בן צמח בסכתו אליו (ש"ת תשב"ץ ח"ב סי' קכ"ח) אשר בו הפליגו מאד בחכמתו וכתב אליו: כי ראה ממנו מגילה עפה מעולפת מפירים ותהי בפיו כדבש למתוק והכיר מתוכה כי עשר ידות לו בחכמה וסדר וכל יקר ראתה עינו וקרא עלי דולה מים מבורות עמוקים. אך מאד יש להתאונן כי אברה חכמתו ואין ממנה שארית במפרותנו, גם משאלותיו לא השאירו החכמים המשיבים רק את השאלות היבשות והשמיטו את משא ומתנו עליהן. אולם קרוב הדבר מאד כי לא היה מחבר ספר בחכמות האלה, כי אם גם קרא בהן ועיין בהן ולמד מעט מן החכמות ומעט מן הקבלה עוד לא התבאר כלכבו שהוא ראוי לחבר בהן ספרים. כי זקנינו היו מכונים את חכם ומכירים את מקומם וכל מעשיהם לשם האמת. מצב החכם הספרדי הזה היה קשה מאד בארץ מושבו עתה. בראשונה היה רע עליו ענין המנהגים המתמיהים בארץ הזאת. ועוד שנית כי יקשה מאד כרת מה לעשות עם האנוסים הבאים הנה אם יש להחזיקם כישגאל אם לאו? הן אמנם כי אלה הענינים היו קשים לכל הרבנים מבני ספרד אשר נושבו בארץ הזאת, אך יותר קשה היה זה להרבנים המתונים ובעלי המדע אשר רבי עמרם היה אחד מהם. לפי הנראה היתה הארץ הזאת ארץ חשכה ולא נגה עליה אור החכמה, והרבנים מנהגים לא טובים ולא נאים התפשטו בקרבה והם בקשה ערפם ומכלותם לא רצו לשנות מנהגם (ריב"ש סי' לח וסי' צ"ה), ולא עוד אלא שהחזיקו גם מנהג רע ספני שראו שהישמעאלים נוהגים כן (סי' צ"ה וסי' קנ"ח). ויהי כאשר התאונן על הדבר הרע הזה לפני הריב"ש הוזהירו מנגיע במנהגם ולא ידקדק לשנות מנהגיהם בידברים כאלה אם ירצה לעמוד עמם בשלוה כי הם לא יקבלו זה משום אדם (שם). גם לא מעט הציקו מנהג חכמי הארץ הזאת לבלתי סור מפסקי היסב"ם בכל דבר הלכה ולא רצו כשם ענין לעשות כנגדו אף אם הראה להם שאין הדין כן (סי' כ"א).

(ד"ר ח'ה)

אמנם יותר על כל אלה היה לו משפט האנוסים ודינם ענין לענות בו. הנה דבר האנוסים היו משפט החכמים ודעותיהם שונים. רבים היו אנוסים מתחלתם עד ספם, ובכליין עינים הוחילו למצוא דרך לצאת מן האונס ואם עלתה בידם להחיש מפלט למו עזבו את ספרד וילכו אל ארץ אחרת, ויש שנישבו במערב ושבו אל דתם בתשובה שלמה וחיו באמת ובצדקה גלוי לכל העמים כשאר אחיהם כמשפט אמונתם ותורתם. אכן רבים מן האנוסים אשר נשארו בספרד שוכנים בקרב הגוים. אלה אף כי לבם המיד עם אלהי ישראל ודבקים בכל נפש בתורת ה', בכל זאת מסבית שניות או מקיצר רוח ומפחד לבכם פן יקראם מית נשארו שם ויהיו יהודים נאמנים בסתר ביתם, אבל בגלוי היו מוכרחים לפעמים לעבור על קצת חקי הדת. אמנם הרבה אנוסים היו אשר תחלתם באונס וסופם ברצון ונהבכו אליהם לרועץ, כאשר יספר הריב"ט (סי' י"א) עליהם, וכן אלה האנוסים נתקו אחרי כן מוסרות התורה מעליהם ועוברים על כל המצוות בשאט נפש ורודפים אחרי היהודים האומללים אשר כיניהם להעלילם למען הכחידם מגוי, וזם האנוסים איש לבם לשמים ומשתדלים לצאת מן השמר אלה הרשעים מוסרים אותם למלכות כמו שנשמע מקצתם אשר בוליצייה ובברצלונה. וכן היה במיורקה שהמסרים היו מוסרים בעלמה להעליל על היהודים (שם סי' ט"ג). ובהיות הדבר כן מיכן הדבר מעצמו כי הוכרחו הרבנים בארץ הזאת לברר דינם ומשפטם בדבר אמונתם באיסורים ולעדות ובענין קרשיותם ונשואיהם וגימיהם וחליציותיהם, וזוהי זה קשה מאד להרבנים המתונים והנכונים, ובפרט כי רבים קנאים כיניהם מרשיעים את האנוסים על כל אורות בלי שום לב אל האונס ואל הסבות אשר הכרחים להשאר במקומם ומבלי לחשוב חשבונית עם רפיוני האדם ותכונתו, כי לא בכח חלוש יגבר איש על אימת מות, ולא כל אדם נכון להיות מוסר נפשו על הדת. איבת אלה הקנאים הלא ראוי ממעשה שהיה באלגור בשנים הראשונות כבא הריב"ש שם אשר בלי חמלה הסיתי את פקדיו הממשלה שלא יקבלו את האנוסים יבאו ממיורקה ולהסגירם ביד רודפיהם מנדרים. והנה רבי עמרם אפרתי הוזה גם הוא מהרבנים המתונים אשר משפטו נוח על האנוסים והחל' על גורלם המר, אבל נראה כי בתוך עם קנאים היה יושב וירא להוציא משפטם לזכות והקריב משפטם לפני הריב"ש ובוזה את נפשו הציל. ואמנם בשאלתו אליו רמז כי לבו נוטה להקל דינם (עי' ריב"ש סי' י"א סי' ב').

בכל עניני שאלותיו היה דברו עם הריב"ש כי כרע כאח לו היה הריב"ש כמו חמישים שאלות נזכרו על שמי ומרובם נראה כי היה מיראי הוראה ולא סמך על עצמו גם בהוראות קטנות ופשוטות בלתי אם נועץ בהריב"ש, ונראה מזה כי היו בוהראן חכמים בעלי מחלוקת, ועל כן עשה כן מפני דרכי שלום. אל הרב שמעון בן צמח לא כתב שאלותיו. אף כי נמצא בתשובות הרב הוזה כמה תשובות נכונות אל ר' עמרם, נראה מענינן גם מלישנן כי לא שלח ר"ע שאלות אליו כי אם בלי שהיה נשאל ממנו עליהן הציג דבריו לפני ר"ע, כי כן היה דרך הרשב"ץ להתערב בהוראות אחרים ולכתוב תשובות אף אם לא נשאל. מלבד באחת מתשובותיו נראה כי כתנה לסבת שאלת ר"ע וזה היה בסוף ימי חייו אחרי שהריב"ש כבר הלך לעולמו והיה הרשב"ץ ממלא מקומו, או שאל שאלתו להרשב"ץ השאלה הזאת שלח אליו מגראנטה). ונראה

(4) תשב"ץ סי' כ"ח ע"ד חפצת הראש כתב אליו הוראה להתיר בנדר שקרין קלוד'ה מצורת התשובה ומליצה שהקדים לה נראה שלא שאלו על כך גם לא היה צריך לשאול שכבר ר"ע ידע כל זה. שהריב"ש הוריע' הכל עי' בריב"ש סי' ל"ה וכן בתשב"ץ ח"ב סי' ג' על המחלוקת שהיתה בין ר"ע ור' משה נבאי שלא נשאל על כן להכריע רק התערב בריב"ש. ויש סי' קכ"ח קכ"ט בענין תחלומות כל דבריו השנית ומשא ומתן על מאמר שחבר ר"ע ואין רמז כלל שר' ע' שאל מלפניו. רק בח"ג סי' י"ג עד סי' כ" נכונות השאלות מריע אחת תשב"ץ וזה היה אחרי מית הריב"ש ור"ע כבר היה ישיש כמבואר הכל שם.  
(ד"ר ה"ה)

ונראה מזה כי ר' עמרם בזקנותו עזב את וראן וישב בנראנטה ובלי ספק השלים שם ימי חייו חלדו.

מלכר רבי עמרם הזה היו אחדים מפלטי ספרד אשר התגשבו בהוניין. הרב ר' משה גבאי היה בין חכמי העיר הזאת אחד מן המפוארים, נכבד בעיני הריב"ש אשר נשא ונתן עמו בכמה תשובות, ומדבריו בשאלותיו נראה כי היה בקי בחדרי תורה ונעלה מאד בסברותיו. כבר בדיעות החכמה הזה יושב בספרד במזרחקה היה מיקורי החכמים והחליף אנרות בהלכה עם הריב"ש אשר נכבוד ידבר עמו ומפליג בחכמתו (ריב"ש סי' רצ"ב רצ"ג רצ"ד ש"ה-ש"ח). כפי שנראה מתוך התשובות נמשך בכל דבריו אחרי הרמב"ם, אף כי היה ספרדי לא היה מנהגו בתוראה כמנהג קצת מחבטי ספרד אשר באו לארץ הזאת שאהבו לספות חומרא על חומרא, אך הוא לא כן, כי אם הלך אחרי שורת הדין בין להקל בין להחמיר (שם סי' כ"ח כ"ט). לפעמים נפלה מחלוקת בתוראה בינו ובין חכמים אחרים כמדתם שלא פסקו המחלוקות גם בין החכמים (תשב"ץ ח"א סי' ל"ג ח"ב סי' ג'), כי איש מונון בפלפול היה רבי משה גבאי אוהב האמת ולא נשא פנים בתורה, ופעם אחת נלחם גם עם הרשב"ץ מלחמת פלפול עצום לבטל דבריו בקונטרסו בענין נאמנות עד אחד בעדות אשה שהשיב עליו רבי משה שהי תשובות מלאות השגות. והנה על הראשונה משיבו עוד בנחת כראוי במשא ומתן של הלכה, אבל על השנית אשר בה מלאו לבו לאמר על היסוד העיקרי אשר עליו בנה הרשב"ץ קונטרסו: שזה לא היה ולא נשמע כמוהו, מוציא עליו את כל רוחו — כי כן דרך הרשב"ץ שלא היה יכול לסבול בטול דעתו — ודבר אחר קשית גם התל והתל בו כאלו היה אחד מהאחרונים בין החכמים. ואמנם בסוף דבריו נזכר כי עשה שלא כמשפט כי לא אחד הבינונים בחכמה נגד עיניו, על כן שב מרגנו לדבריו אהבה ומהתוליו לדבריו כבוד ותהלה, וכתב: עם היות דבריו בסתירת דבריו חלושים ורפים הנה הנם מתוקים מדבש ונופת צופים, כי הכל בפוך הלימוד ערוך ולפניך כשולחן ערוך (תשב"ץ ח"א סי' פ"ג פ"ד). ואף לא ניתק קשר האחות ביניהם. הרשב"ץ השקיט רוחו כי חשב בלבו כי נצחו, וגם ר' משה התנחם כי הריב"ש ראש החכמים בארץ הסכים עמו (ריב"ש סי' קפ"א ועי' סי' קנ"ה), ועוד מומן לזמן היה משא ומתן ביניהם והרשב"ץ המיד נתן כבוד לשמו, וביחוד שבחו על מעלת צדקתו וקראוהו גורר פריץ ומחזיק בדק בקעי עירו (תשב"ץ ח"ב סי' ק'). ר' משה היה קרובו אחי חמותו של הרשב"ץ (שם ח"א סי' קנ"ב), וזאת זה לא ירענו דבר מעניינו רק כי האריך ימים בתוניין, ומשם עוד בשנת קפ"ז שאל שאלות מהרשב"ץ (שם ח"ב סי' צ"ט).

רחיק ממרחב הים אשר בין ספרד לארצות המערב היה המרחק ביניהם ברוח ובהשכלה ובהעה ובכל משפטי חייהם, ועל כן בכל מקומות מושבותיהם גדרו בעדם והתחברו לקהלות ספרדים מיוחדות, ובהן נהגו כמנהג ארצם לכל דבר, ובחרו רבניהם ודייניהם מחכמי ספרד, ומובן מעצמו כי גם בגדול בניהם לתלמוד תורה לקחו להם המורים מקרב בני ארצם, מורה נערו בני ישראל ספרדי נפגוש בברשך במערב, ובהתבונן בו נראה כי גם מורי בית הספר למתחילים בלמוד היו גדולי המעלה בחכמה ומתכבדים בפקודתם המצערה כבשררת הרבנות. המורה הזה היה הרב ר' שמואל בן רבי דוד חלאיו אשר ישב בברשך. משפחת בית חלאיו היתה משפחה ספרדית. ובלי ספק היה קרובו של הרב רבי משה חלאיו אשר ישב בטרטושה והיה זקן מופלג בעוד היות הריב"ש בספרד, אשר עוד ידע את הרשב"א והיה חבר לבנו, ואחרי כן היה לו חיוה עם רבינו פריץ הכהן ועם רבינו נסים ונתישב בטרטושה,

ואנכר

(דוד ח"ה)

ואמר על עצמו כי שלשים וחמש שנה ישב שם ולא רדף אחרי השררה<sup>(5)</sup>. כשבת הריב"ש בספר לא ידע את רבי שמואל ואת מעלתו לא הכיר, והפעם הראשונה אשר ראהו היה בעברו דרך ברשך. שם בקר אותו ר' שמואל ועמד לפניו, ומיד הכיר בו הריב"ש מעלתו וזהבונן ברוב שקירתו בתורה, ועל כן נפש חשקה בו. ומעת ההיא והלאה לא פסק המשא והמתן ביניהם בתורה, והמיד בדברי ידידות כתב אליו ובכבוד כאל אחד הרבנים החשובים אף כי לא היה מן היושבים על כסא הרבנות. רבי שמואל היו לו שתי פקידות בקהלת ברשך. האחת ששכרוהו הקהל לחיות שליח צבור להם כ"ה היה קולו ערב ומראהו נאות (ריב"ש סי' ס"ד). והשנית: שהעמידהו כשכר להיות מלמד תורה לבניהם (רוב"ש סי' קע"ה השב"ץ ח"א סי' ס"ד). הוא היה מן הסורים אשר באמונה היו עושים מלאכתם, וכמה פעמים היה משתדל לחקור ולשאל את פי גדולי החכמים בענינים הנוגעים בחינוך ובלמוד הלמודי בית הספר לכל יושל בפקידותו ולא יעות משפט חובותיו (תשב"ץ ח"א סי' ב' סי' צ' ח"ב סי' ס"ה). עם פקידותו היותו של ח צבור לקהל נקשר גם החובה להיות סופר ונאמן הקהל ובכל עניניהם בהעמדת הצדק ובהחזקת הדת בקרב קהלתם היה הוא איש עצתם (ריב"ש סי' ק"ע). ומחברת שאלותיו אשר הציע לפני גדולי דורו הריב"ש והרשב"ץ נראה כי גם בחזרה איסור והיתר ודיני ממון ואישות סמכו עליו בני עירו. אמנם רב הקהלה בעצם סוכנו לא היה אלא לא נשפוט מזה כי לא היה ראוי למעלה הזאת, כי באמת היה ראוי וראוי, רק שכן היה מנת כוסו וחבל גורלו: חכם יקרא רבי לא יקרא! הן אמנם כי מקצת שאלותיו נוכל להוכיח כי שאל לפעמים על דברים פשוטים יסבירים לכל המעינים אף אם הם מן הכינים. כי מה נאמר אם נשמעו שאל: אם בכלל הבעל יורש את אשתו נכללו גם דברים שהכניסה לו בנדוניה (ש"ס סי' ס"ד). דבר מביא- לכל איש תלמודי מתוך הבריות והנמרא? או בשאלו: אם הבעל יורש את אשתו במקום בן (תשב"ץ ח"ב סי' ס"ו). וגדולה מזו אם שאל אם חוששין לקרושין בעדות נשים (שם ח"א סי' ע'). אולם אם נתבונן בשאר שאלותיו נראה כי היה חכם שוקר על דלתי התורה, ולא מחסרין חכמה שאל על אלה כי אם מפני שהיו בעיר לומדים יסועים שחלקו עליו והוכרח להציע הדברים אף שטעותם מוכחת לפני החכמים הגדולים מפני לזות שפתי נרגנם. הכונת רוחו בענין ההיראה היתה מדה החסידות, ונראה בכמה שאלותיו כי היה מיראי הוראה והיה חושש על חששות של מה בכך מחסידות יתירה<sup>(6)</sup>, דרך חקירתו בתורה ישרה. ובכל עת דורש ומבקש לדרת לעומק הדברים למצוא טעם לדבריו התורה ולדברי חכמים או למנהג ממנהגי ישראל וזה אות השכלה יתירה<sup>(7)</sup>, ובאמת נראה כי היה בקי בקצת חכמות כמו בתלמוד החשבון (תשב"ץ ח"א סי' י"ו), והיתה לו השתדלות גדולה לבא בסוד העבור ולהבין דברי חכמים וידידותם בענין התקופות והמולדות (שם סי' ק"ג ק"ד ק"ה ק"ם), וכן היה דורש בכל לב להבין ולרעת דקדוק לשון תורה ולשון חכמים על בורים<sup>(8)</sup>. קהלת ברשך אשר ישב

(5) מה שנכתב בענינו של ר' משה חלאו הוא ע"פ תוספתא שבכ"י ליידיקן בתש"ו הריב"ש בענין המסיכת נגד רמ"ה מווינא ומובאת מנרעץ ה"ח 38 בהנחה אלא שהיא חושב שהם דברי הריב"ש ולא כן אלא כפ"ש ש. ז. ח. ה. בהסביר ש' י"ב שהם דברי רמ"ה חלאו. וע"י לעיל ס"ס סי' בהנחה 16 שאותו ר' משה בפרסיה שחיה וכן העיר כפ"ש הריב"ש סי' שצ"ג היא ר"ס חלאו חות.

(6) ע"י בכמה שאלותיו ברוב ש' ובתשב"ץ, וביתור ברוב"ש סי' קפ"ד קפ"ה קפ"ו (7) ברוב"ש סי' פ"ז שאל טעם על ענינין איסור בבשר שגבר ב' ימים בלא פליחה שלא נמצא ברמב"ם. סי' צ' לפי החמירו בטכות סדרה שחיה בלא איסור ופליקת תורה הוא באוסר. סי' קנ"ז לפי תקנו דבר מועם לכתובה והם אטרו שלא התא קלל בענינו לה ציאה. ע"י השב"ץ ח"א סי' ג' ו' סי' ו', קכ"ב, קפ"ו כלם מסין חות. וע"כ דרכו גם לשאל על זמן חכמי הדורות מן הנאונים ותרבנים ע"י תשב"ץ ח"א סי' פ"ו סי' ע"ב וזה היה שכל דבר רצח לדעת ברור הדברים.

(8) בתשב"ץ ח"א סי' פ"ח שאל על חזרת קצת מלות בכשנה ונמ', ושם סי' צ"א הוצר על ספר המלול (ח"ד ח"ה)

בה היתה קהלה קטנה ויתורים בה מעט ולא הצליח שם ולא השיג בה כבוד חייתי, וכבר נגמר בדעתי ללכת אל עיר אחרת גדולה וסיבה מכרשך. (הריב"ש סי' פ"ח). וקרוב הדבר מאד כי היו בקהלתו בעלי מריבה אשר מלחו את חיו וקפחו פרנסתו והלשינותו והוציאו עליו דבה רעה לאחר כי אינו חשוב לפני הדיי"ש בחוקת סבין ויודע וכי הוא מלעיג על כתביו ושאלותיו (שם סי' קע"ה), ובלי ספק כי אלה טופלי שקר הסרו את רוחו עד כי רצה לעזוב את העיר. ואולי עוד יותר מכל אלה התעצב אל לבו על כי היו בעיר מדברים סרה על מנהגי ישראל בועטים ומרחיכים פיהם על חכמיו באמרים כמה לחצונו בגלותו הוה עד שלא יכלנו להרים ראש מרוב הנדרים אשר נדהנו לאכזר סמון ישראל (ריב"ש סי' קס"ג תשב"ץ ח"א סי' ס"ו), ועל כן אמר אצא מזה ובקהלם אל תחד כבודי. אמנם זה האיש לא היה איש מצליח ולא עלתה כירו בקשתו ועד אחריתו היה יושב בכרשך, והיה לו בן חכם הרב ר' דוד חל איו אשר הרבה במשא ומתן עם הרשב"ץ, גם הוא יושב בכרשך ואולי היה ממלא מקום אביו).

הנה רבים וכן שלמים זולת אלה מן הגולים מצאי מנוחה מן הדיפנות בארצות המערב, קהלות גדולות התקבצו בערים מגולי ספרד ובכלם העמידו להם רבנים, אבל המנוחה אשר השיגו לא היתה מניחת שלמה, כי אם נחיו מן התלאות אשר השיגו בארץ-מולדתם, הם עצמם. לא נתנו כבוד לנפשם, וגם בארץ מגורם החרשה לא חדלו המריבות, ועם כל הכא עליהם לא לקחו מוסר ולא הטיבו דרכם. העולה על כל הנרננים היה הדיין לפנים במסקמטה בבית דינו של הריב"ש הרב רבי יוסף בן דוד אשר התישב בקונסטנטינא. כמה קשה היה האיש הזה בריבותיו עם הריב"ש בעוד היותו בספרד, עד שהריב"ש העלוו והסבלן לא יכול להתאפק לזכר בו רע שהוא איש חנף מתרחר ריב ובעל תחבולות (ריב"ש סי' שפ"ב שפ"ה), ועתה גם בשבתי בקונסטנטינא לא יכול לעצור בעד רוחו הקשה ועשה מחלוקת עם רבי יצחק בונאש מרוק אשר גם הוא כחכמי קונסטנטינא, ושניהם הרעישו עולם על אודות רגל הקו"ף ונפגשו בהם ברזל כבדול יחד, כי גם ר' יצחק היה אדם קשה נוח לכעיס ונוטה למחלוקת (תשב"ץ ח"א סי' ס"ט ג' נ"א). עמם בקונסטנטינא היה גם הרב רבי מייסון נגאר הוא היה אדם גדול אשר הריב"ש והרשב"ץ הפליגו מאד חבמתי, גם חבר קונטרס המנהגות אשר הבאים אחריו סמכו עליו (שו"ת רשב"ש סי' שפ"ט) וגם הוא התערב במחלוקתם, וכן עמדו הדברים ברוב הקהלות אשר נוסדו שם קהלות ספרדיות שחכמיהם חלקו זה עם זה ולא ידעו דרך שלום<sup>10</sup>). אהבת הנצוח נכרה ביניהם ועל-כך קנאתם איש ברעהו לא היתה קנאת סופרים המרבה חכמה כי

המכלול לרד"ק, וכפי צ"ב בענין נקוד וקריאת חיות קצרה, ובי"ש שם סי' נ"ג, ק"א, ק"ב, ק"א. (9) בהשב"ץ נמצאו סמני שאלות במקומות מסוימים עד סי' צ"ד בח"כ ומיד תשובות שהאריה סי' צ"ח כתובה לבני ח' דוד, ובה כבר מוכיח את ר' שמואל בברכות השתתף ק"א, ותנה חזותו ופודק את התשובות של הרשב"ץ יראה שחן כתיבות על סדר. חזון שכתבן. ואם כן הוא יבואר שכל התשובות שנכתבו אחר סי' צ"ח הן מוכן אחרי סי' רש"ח. ולפי' נוכל לשער בקרוב באיזה זמן מת. כי תשובות סי' צ"ט בלי ספק לא נכתבו בזמן רחוק אחר סי' צ"ד. והוא כלומר סי' צ"ט כבודו כתובה בשנת קפ"ו כמביאר בה בפי' וע"כ מוכח עכ"פ מזה שבש' קפ"ו כבר מת ר"ש אבל לא תרבה שנים קודם לה' וראיתי לחזק כאן על סתם שכתוב בתנאי סי' צ"ט שאותה היתה קפ"ו היתה שנת השמטה בפי' לשמטה בפי' וכמו כן כתוב שנים חבאים מירושלים ויענו שנת השמטה היתה שם שנת ר"ב תרתי דסדתי אחרתי, וע"כ שוח האספר האחרון הנית אולי המתבר בש' ר"ב ב' שנים קודם מותו או הדינו בה אחרים.

(10) ונזכיר גם אחרים מן החכמים המיוחסים אשר חיו מגולי ספרד. אצל ר' עמרם אפרתי ור' ששת נבאי היו בחנינין כלל החכמים השונים יחס: רבי אברהם שפירא בשו"ת ריב"ש סי' כ' נראה שלא הית מן תרנגלים אלא מן חניניים ונכבדי הקהלה אבל היה גם שבעלי תורה. ר' אשפרון ח"כ ב' שם סי' נ"ד ח' נ"ח. לא הית מרבני תעור אבל חכם בתורה. אבי יתודת חכמן, שם סי' פ"ז — י"ט, רבי אפרים אנקוואה, שם סי' ק"ד מ"ה ונראה מרבני תריב"ש אולי כי הית ה"ח מופלג. העירני יודתי ר"ד קופסמאן על צדו כבוד השם והוא מאסר על סי' מורה נבוכים אשר כתבו לבני כבודו והוא בבני אקסודור (ר"ר ח"ח)

אם קנאה המרבה איבה, אלה המעמידים הרעים היו למארה לחכמת התורה, הם פעלו כי היתה החכמה עקרה לא ילדה, מכלם לא נשאר מאומה מפני חכמתם, לא שם להם בין המחברים ולא זכר להם בספרותנו, אך היוצא מכלל הזה היה הריב רבי שמעון בן צמח באלגיר.

## פרק שבעה עשר

הריב רבי שמעון בן צמח דוראן.

כוכב מאיר ומזהיר בארץ הזאת היה הריב ר' שמעון בן צמח דוראן, מושבו בספרד היה במיורקה ובעלת הגזירה ברח משם הוא ואביו רבי צמח וכל בני משפחתו וישבו באלגיר. הוא היה מצאצאי הכמים גדולים. והרלב"ג היה קרוב לו (משפחתו). אביו רבי צמח הנקרא אשתר"ק דוראן (שו"ת ריב"ש סי' ס') היה מחכמי העיר, ובנו הרשב"ץ סביא כמה דברים בשמו. והריב"ש גם הוא מזכירו אבל לא לשבח. ואמר עליו כי מנהגו בדרשותיו לדבר דברים בלתי מסודרים. הרשב"ץ היה תלמיד מובהק לרבי וידאל אפים איש קדוש וטהור מרביץ תורה במיורקה ושם מת על קדוש השם בגזירת קנ"א. רוב כיתבי הדורות עשו את הרשב"ץ לתלמיד חבר של הריב"ש ואין זה נכון כי בעוד הריב"ש בספרד לא ידע ממצאותו ומדי בואו למערב ופגש שם את הרשב"ץ נהג זה החכם הצעיר בגאווה ובזו נגד הריב"ש הזקן, ואיך יעלה על הדעת כי היה הרשב"ץ תלמידו? פעם אחת כתב אל רבי שם טוב הלוי: עם היות למה שעשה לי רבי דוראן יותר הייתי חפץ דכאו מאשר חפצתי צדק (שם סי' קא), ואם הריב"ש הנעלב והסבלן מדבר ככה במר נפש נוכל לשער כי הרבה העזה נגדו, והוא עצמו מודה כי בילדותו העיז פנים בהריב"ש, ואין זה דרך תלמידי הכמים הנאמנים להיות כועמים ברכותיהם. פרמי דברי הריכות אשר היו ביניהם לא נודעו לנו בבירור, אבל הביחן ובודק בתשובות הרשב"ץ ויכן מאופן דבורו ממנו כי לא ידבר ממנו כאוהב. ואם מפי עצמו שמענו כי העיז בו פנים בילדותו אף אנו נאמר כי כל הימים אשר היה הריב"ש חי העציבו בדבריו ובמעשיו. הגה כבר אמרנו כי דרך הרשב"ץ היה להתערב בדברים אשר הורו בהם אחרים. ולחבר תשובות אף אם לא נשאל על ככה, והוא נדרש ללא שאלתו נמצא ללא בקשוהו, וסותר ומבטל דברי המורים בפלפולו פעם בצדק גם לפעמים בחזקה. אך ביחוד היתה כן מדה נגד הריב"ש, אם ראה או שמע כי נשאל הריב"ש על גזון כך וכך, קל חיש מהרה חבר גם הוא תשובה על הגזון הזה ומתאמץ להפיש עולות בתשובתו של הריב"ש, והשתדל לבטל דבריו בפלפולו, ואף אם לא מצא מקום לבטל הדברים, חפש על כל פנים להזדוית.

אקספורד 989 ובו מתאונן על הגזירה הגדולה בספרד. על מצלת משפחת בני אנקאה והכמים עי' צינץ צור נעשיכסע 884 והלאה. גם בבגזירה נתישבו כמה חכמים חשובים ומת: רבי בנימין פמאר סי' ו' ו' ונרנ' גם עם הרשב"ץ בתשב"ץ ח"א סי' כ"ט — ל"א וח"ב סי' ס"א ע"ד ק"א ק"ב ובכ"ט. וחשני לו רבי שם טוב הלוי. ריב"ש סי' ל"א — ל"ז, ק"א, ק"ח — ק"ב, מכלם נראה שהיה חכם מופלג וביותר משהאלו שבמ' קנ"ה שבת סביא מת שחלק על חכם אחד (חזא הרשב"ץ) ודבריו ברורים והסכים על ידו הריב"ש. ועוד בכ"ט. והבאתי אלת האחים להאמית מה שאמרתו סרבו הכחלקות כי ממש רוב השאלות האלה נשאלו לסבת מחלוקת חכמי העיר זה עם זה.

(1) עי' בתשב"ץ ח"א סי' קל"ד שם מבורר שהיה הרלב"ג קרוב, ומה שכתבו הוסיחין וקוה"ר שהיה זקנו אינו נכון ותוספת בעיני שהחכם ר' דוד קאססל בהערותיו לס' קורא הדורות כתב על אשר אמר בעל הספר שהיה בן בתו שכן נראה בתשב"ץ ח"א סי' קל"ד ולא אבין דבריו שחשני שם בכל התשובה יראת ברור, שלא היה זקנו אלא קרובו, ובסוף ח"ג מונה ספריו שתר, ובספר י"ב כתב שם לית חן הנחות על סי' התורה שחבר החכם השלם הגדול קריבנו ר' לוי בן גרשם ז"ל הרי שקראו קרובנו ולא זקנו וכ"ח בח"א סי' ק"ג.

להורות דרך אחרת בבניוריהדברים, ובכל ענין לא חרל לתת דופי בהריב"ש אף אם ברמז נסתר. ונפלא הדבר מאד, שאם ביקש ממנו איזה חכם שיחיה נועץ על ענין שכתב לו עם הריב"ש או ישאלהו על איזה דבר, דקוק הרשב"ץ להודיע לשואלו כי שאל אותו כשהיו יחד בבית הכנסת, או כשנפגשו איש באחיז יחד במקרה, כאילו בכונה יתפזר להודיע, כי לא בקרו בביתו לכל יחשוב השואל חלילה שהוא הולך אל הריב"ש לבקרו (תשב"ץ ח"א סי' נ"א ח"ג סי' שכ"ב). בכל אלה הדברים נראה כי בלבו היה מהנגד עו להריב"ש. ואולם אם בכל זאת לא נמצא כי קשתה המחלוקת ביניהם בגלוי, לא צדקת הרשב"ץ, כי אם ענות הריב"ש ותם בלבו עשו זאת. הוא אף כי ידע מאד כי הרשב"ץ לא נהג עמו כשורה, כי העלה בלבו קנאה עליו ובקרב לבו היה ערהו. בכל זאת נשמר בכל עת מפגוע בכבודו, ואם נחלקו בדיון וראה שהרשב"ץ צדק ממנו השנאה לא קלקלה את השורה והה מודה לו על האמת (ריב"ש סי' ק"א). ואף אם חלק עליו בלא צדק נהג הריב"ש עמו בענות ובסכלנות ושתק (שם סי' כ"ח). לפעמים הריב"ש משך ידו מלהורות באיזה דבר ונמנע מחסידותו להבנים נפשו אל המסופק ולא אמר בו לא איסור ולא היתר או שלח הדבר אל רבי דוראן והרשהו שהוא יורה בדבר למעשה (תשב"ץ ח"א סי' ס"ג). הריב"ש הכיר את ר' דוראן עד תכונתו, ידע מאד כי מרתו לקנטר על הוראותיו, על כן מפני דרכי שלום היה מצרפו לפעמים לבית דין ונועץ עמו, ואף הרשהו להתם אצלו על פסק דין למען על מקומו יבא בשלום (ריב"ש סי' ק"ע).

אמנם אם נשאל מה היה ראשית הסדון ומה עולה מצא בו כי נשא עליו חמא? נשיב כי תחלת התקוממותו נגד הריב"ש היתה בעת אשר הוקם על לראש הרבנים בגלגור ונתקיים מאת המלך על פי השתדלות רבי אשתרוק וניהנה בידו במאמר המלך דיניות העיר להיות דין יהודי, בעת ההיא בערה בו חמת רבי דוראן ויהי עיין את הריב"ש בלבו ומקנטרו בגלוי במחלקותיו. כי רבי דוראן לא כן ידמה ולבבו לא כן יחשוב, כי להשתרר בלבבו ולהתרומם להיות הוא אלוף לראש בעדה ועל כל פנים קנה להיות השני במעלה, וכראותו כי תחלתו נכזבה נתן עיניו בהריב"ש ועשהו מסרה לחצי קנאתו. כן יוצא לנו מדברי עצמו אשר יספר מן הפסק אשר חבר בעת שנתמנה הריב"ש בדיניות ממעם המלך והיא נספה אל תשובותיו (תשב"ץ ח"א סי' קנח-קסב). בפסק הזה מתאמץ להוכיח כי מנויו המלך בדיניות אינו מנוי על פי הדין ואין לו כח המאמר כי אינו בא לכלל "דינא דמלכותא דינא". כן תחליט בדרך כלל. ועל ברירה הריב"ש בפרט ירהר ויתן בה דופי כי קבל עליו המשא אשר לפי הצדק היה ראוי שישתדל שישאו עמו אחרים סכמה מעמים, כי אם יקרא לפניו אוהב או שונא איך ידון איתם. גם אינו מבין לשון הארץ על ברירה, וכן אם אין דיון וולתי מי ידון איתו אם יהיו לו דברי ריבית עם אחר, כי ממורא מלכות לא יוכל שום אדם לחון אותו, ואחרי שכן, מן הדין אינו יכול גם הוא לרדן אחרים. כן מאריך בפסקו בדברי הרעומות ומוכיח עליו אשמה על אשמה. מזה נראה כי ראשית סדונו היה מנוי לדין. הן אמנם כי הפסק כאשר הוא לפנינו עשה בו הרשב"ץ שנוים לתחליש מעט קשיות בדבריו, ויכוף באגמון ראשו לפני הריב"ש וסודה על עותותו באמר, ילדות היתה בו להעני פנים בפני מי שקמנו עבה ממתני". אשר, אפילו בדורות הראשונים שהיה לבס פתוח כפתחו של אולם היה כדאי לאמר עליו דחשיב בדורו (שם סי' ק"ס), ועוד מוסיף דברי תהלה ושבח כהנה וכהנה. אבל היתכן ובודק דברי התשובה יראה כי עוד אחרי שהחליש הקשיות אשר היתה בה בתחלה יש בהן די דברים קשים ותלונות עליו על אשר קבל הדיניות מיד המלך, ואמר עליו כי שבק לחסידותי ועניתנותי, וכי נטה

(ד"ר ד"ה)

מעט

מעט מדרך הנכונה דרך המוסר על שלא נמלך עם הצביר (שם ס' קס"א), ומלכר זה אין אנו דנים עמו על מה שחשב ודבר עליו אחרי מותו כי אם נשפוט על מנהגו עמו בחייו ובעת שהתעלה לדין העיר, על מנהגו הזה לא נוכל לשפוט על פי הדברים הכתובים בפסוק הזה כי אם על פי הדברים אשר השמים מדרכי שלום, והלא הוא עצמו יודיענו כי עוד יותר ממה שכתב שם השמים, יען כי נשתנו הדברים למיב אחר זה העלים הדברים ולא הראם מפני הכבוד ומפני דרכי השלום (שם ס' קס"ב). והנה שמענו מפיו כי כתב אז דברים נגד הריב"ש אשר הוא עצמו ראה להעלימם מהיותם פוגעים בכבודו.

הריב"ש היה איש עניו באמת מדה העונה היתה חיי רוחו, אוהב חכמים מאריך בכבודם לאין די אף במקום שאמרו לקצץ (ריב"ש ס' שע"ו). הן כל הימים אשר היה הריב"ש חי והיה ראש וראשון לכל חכמי העיר, ומשמע המלך וברורי הקהל הרשות בידו לרון יחידו ובלעדו לא ירים איש ידו או רגלו באלגור, הלא נהג עם הרשב"ץ בכבוד, ובכל עת מצא כבודו בתוך קהל ועדה, ונועץ עמו בספקותיו (תשוב פ' ח"א סי' ק' ובמ"א) וגם סמך על הוראותיו (ח"ב סי' ר"ב). ויהי כאשר תיקן הריב"ש וחכמי אלגור שתים עשרה תקנות נחמך גם הוא להיות אחד מהקונים המתקנים אף שהיה עוד צעיר לימים, ובמציאת הריב"ש והחכמים אשר עמי וברשותם חבר הוא התקנות כאשר ראה בעיניו והכבימו עמו (שם סי' ק"ג וסי' רצ"ב). ונראה בלי ספק כי תומת מנהגו הזה וישרו שמו גם מעצור לרוח רבי דוראן והתרעומת הצפונה בקרב לבו לא עברה גבולות. כי איך על איש כזה העובר על מדותיו לא יעבור גם הוא על תלונותיו. אבל נראה מאד כי זה הכבוד הגדול אשר כבדו הריב"ש ונשאו על כל חכמי העיר פעל עליו כי גבה לבו. כמה פעמים שמענוהו מתהלל במעלה תורתו ובמדת חכמתו ולא חדל להתפאר גם במדת עניותו. וכן מצאנו לפעמים בתשובותיו שכמעט בנשימה אחת הוא מתהדר גם מתכנע, מתגדר במלאכתו ובמדעו גם יתן בעפר פיהו ומשפיל רוחו, כמה שמח לבו ויגל כבודו על הפאר והכבוד אשר נתן לו פעם אחת החכם החשוב רבי חיים ממלאקה לשאול ממנו שאלות, ורומז בדבריו להודיע מבעד בעולם ולהיות בכל הארץ שמעו, ובעודו מחנשא לכל לראש בחכמתו, מביט בתוך כדי דבור כי לא רמו עיניו ולא הלך בגדולות, ושוב מתפשל בעפר העונה ואמר: מה אני ומה הכנתי מה כחי ומה גבורתי, ובעוד מלתו על לשונו נחפץ לאיש אחר וידבר גבוהה כי מצא בעצמו יתרון על חבריו, ומכל החכמות שבגלגל הן כל ראתה עינו (שם ח"ב סי' נ"ב), וכן נראה מתוך תשובתו שכתב להחכם הגדול רבי שם טוב הלוי מבניאה (ח"ג סי' קפ"ט), על אשר מלאו לבו לחלוק עליו. ואמר עם הספר: וחשוב אני שאתה יודע דלא קמיל קני כאנאמי אני, ואם בענותות יתירה מחזיק אני עצמי בפני כל יודעי דת ודין כאתה התלמידים, ונקלותי עוד מזה, ידוע הדע כי זנב לאריות היתי בימי חרפי וזקקי דגור נפקן מפני לפומיהי, ודברי היו נחשבים בעיניהם. אמנם עם כל זה לא יצדק לדבר אתו משפטים קשים, כי כן היה דרוש לזמנו ובארצו. כבר ראינו כי המחלוקות בין החכמים גדלו ורבו בעת ההיא, גם רבים היו השועלים הקטנים מחבלי כרם התורה, מרהיבי נער בזקן ונקלה בנכבד. וכמה מתרעם במרי שיחו על קצת חכמים בעיניהם, שאפילו לפד"ש אי הכי אינם יודעים ודברי התלמוד אליהם ינעים, עושים בשיחתם הנמילה הויה ופירכא, בתורה שלמה של דיין מירת להוציא דינו מכת ההלכה (שם ח"א סי' קע"ד). ואמר על אחד מנסו הלב בהוראה אני מאשים אותו אם לא הכין... כי לא רבים יחכמו, אבל אני מאשים אותו על אשר הבנים עצמי לדבר בגדולות ובנפלאות מסנו כמשיב ידו לסתור

דברי

(דברי ח"ה)

דברי (ח"ב סי' ק"ב). במעמדים כאלה אינורק רשות כי אם גם חיבה להשתרל להיות איש, אף כי הוא אשר בעוד הריב"ש חי ידע היטב כי הוא ולא אחר יבא תחתיו לשררה, על כן טוב עשה כי לא הניח אלה השועלים עוז פנים לחבל השלום כי הודיעם כחו ועוצם ידו בתורה ובכל חכמה, וכי הם ביריעתם הרלה רק יעידים להאזין ולשמע לא להורות ולצוות. גם לא ארכו הימים והיה הרשב"ץ ממלא מקום הריב"ש בכבוד, וקהל אלגיר שמוהו ראש וקצין עליהם, וגם בכל ערי המערב לתורתו ייחלון.

בשנת קס"ח מת הריב"ש וכן ושבע ימים. ואחרי מיתו מינו הקהל את הרשב"ץ לדיין עליהם (ח"א סי' קנ"ח). בעת ההיא היה כ-ן ארבעים ושמנה שנים, כי סכיב לשנת ה'א ק כ נולד, כן יספר הוא עצמו, כי בכתבו האגרת הכוללת התקנות שהתקינו בימי הריב"ש, וכתבה לזכרון בשנת ה'א קפ"א זה היה אחר השלישו שנת ששים משנותיו (ח"ב סי' רצ"ב). בהמנותו התנו עמו ראשי העדה שלא יבקש מהמלך ושורו "מאמר צווי נגידות עליהם", מן המעם הוה פרסם את ההשוכה אשר כתב בעת אשר בהשתדלות רבי אשתרוק הוא רבי שאול הכהן נעלה הריב"ש במשרתו מטעם המלך יגדלו (ח"א סי' קנ"ח), ובפסק ההיא החליט שאין מצית המלך בענינים כאלה מועלת לחייבנו, ושאין מן המיסך לפי דעת תורתנו לקבל זה המנוי, ומי שמשתדל מלפני המלך מנוי רבנות בישאל לא טוב עשה בעמיו (ושם) ועל כן ראה לפרסם זה הפסק להודיע לאנשי קהלתו כי אך למותר עשו עמו זה התנאי כי גם בלעדו לא היה עושה מה שעשה הריב"ש. דבר אשר לפי מה שהחליט כבר לפניו הוא אסור לדעת תורתנו, מנהג הארץ היה בלי ספק כי העומד על משמרת הרבנות קבל ספוק קצוב מאת הקהל, אולי קצת מן הרבנים אשר היתה ברכת ה' על הם בעושר ונכסים היו מותרים על ספוק, אבל הרבנים העניים במה יפרנסו נפשם ונפש ביתם אם כל זמנם וכחם נתונים לצרכי העדה. הרשב"ץ גם הוא היה אחד מאלה החכמים העניים. כי בבאו למערב היה עני אשר כל רכושו וקנינו הלכו לאבדון בעת הרדיפות. ובכמה מליצות אשר שלח לקצת חכמים עם תשובתו, מתאונן רע על גדולו ונאנח על הצרה והיגון אשר מצאותו כי לא נשאר לו מכל אשר היה לו בלתי אם גיתו. ועל כן איש כזה אשר תורתו ואומנותו וינדב כל כחו וזמנו לטובת עמו מאין יקח די מחסורו אשר יחסר לו אם לא יקבל שכר לפעולתו מהעדה אשר לה נעבד? והנה לחכם המקבל סנת וספוק מן העדה אשר הוא עובד אותה הלא באמת אך למותר יהיה בעיני כל נכון להתנצל על קבלתו שכר ולא יעבוד בחנם וימות ברעב, ובכל זאת נדמה לנו כי כל זה לא היה שוה להרשב"ץ. ועוד לבו נוקפו אם מיתר לו מן הדין לעשות כן, כי לא על חנם יגע כמה יגיעות ולא נח ולא יכול להשקיש רוחו ער שחקר ומצא בחכמתו ובמספר רב ראיות כי בצדק ועל פי הדין יש לו רשות להתפרנס מן הצבור אשר הוא נהג עניניו הדתיים, וכתב הדברים באגרת ובלי ספק פרסם אותה בעבור היתה לו לעדה לפני תרעומת הרוננים ולעצמו להנחת דעת. מאד "לפלא" בעינינו כי לא נחה שקמה רוח לקחת ספוק ער אשר ברר הדבר בפסק דין, וכי לא ידע כי טאו בכל קהלות ישראל היה המנהג שהמטינים על עניני הרבנות לקחו שכרם מהצבור, כל סבין בדברי ימי עמנו בארצות נפוצותיהם ידעו זאת. וגם בספרד הלא כבר לפנינו נהגו הרבנים כן, ודי לנו בהזכרתנו כי רבי יהודה בן הרא"ש היה לו ספוק גדול מהקהל, וכאשר רצה לעזוב את מלמוליה וקבל הרבנות בולינציה הוסיפו לו סך רב על ספוק (צוואת ר"י בן הרא"ש ועי' לעיל), ועתה מה ראה הרשב"ץ על ככה כי לא סמך על המנהג ונפשו ידעה לו לעשות מה שעשו אחרים לפניו רבים וכן שלמים, ער שחקר בחקירה עמוקה והוציא לאור משפט כי כן מותר מן הדין? אבל נראה כי הסבה היתה

היתה יען כי ראה שהרמב"ם אמר הדבר בהחלט, לכן נפשי בהלה בו להתיר לעצמ דבר אשר הרמב"ם אוסר בפירוש.

הן זאת היתה מרת הרש"ן בכל דבריו להחזיק במעוז הקדמינים ובכל דבריהם הכתובים בספריהם, וטורח לישבם על פי התלמוד... כי לא דבר ריק הוא פירוש ואם ריק הוא ממנו הוא ריק (ח"א סי' פ"ד), אף כי להעמיד דברי הרמב"ם אשר הם לו אמרי קדוש, ובכל מקום משתדל לקיים ולהגן בעדם מפני משיגיו, ונפרט בארצו אשר בה היו נודעים על פי פסקיו. שבכל עז דרש להעמיד דבריו נגד כל החולקים עליו (ח"א סי' פ"ג ח"ב סי' ק"ט), וכן בכל עניני חכמה נמשך אחיו, הוא אשר אמר על הרמב"ם ב"דבריו ספירושי על הלכות קדוש החדוש: כי היתה עליו רה ה' לשם בספר טמה שעלה בידו מואת החכמה למה שהוא צריך לתירתנו מה שהוא קב ונקי לפאר וליומם את ה' חנו שלא נצטרך בזה לספר מחכמי האמת, הכל מסור בידינו מחכמי תורתנו (ח"א סי' ק"ר). ועתה אחרי ראותו כי זה האיש מחמד ופשו אורו וקדושו מדבר תועה על המרים ועל הדיינים המקבלים פרס מן הקהל הלא נפש עליו השתתחה כבואו לירי מדה זו, בעת נקרא לשבת ראש באלגרי על התורה על המשפט והיכרח להתפרנס מספיק הקהל. איככה יוכל לעבור על מצא פ' איש מבי דו כמלאך אלהים, ובארץ אשר כל עניני ה' נהוגים על פי פסקיו? ואמנם הוא הדבר אשר הסב את לבנו לעמוד על פסק הרמב"ם האוסר קבלת שכר ורבנות לרדוש ולחקור מה שורש דבר נמצא בו, ויהי פרי חקירתו ודרישתו כי הפעם לא דבר הרמב"ם נכונה, כי ראיות מכריחות עוסדות נגדו מן הדין ומסנהג ישראל מן הסברה ומן הקבלה, שמצד הדין חובה לכל ישראל לפרנס נושאי התורה ודייניהם, ומצד המנהג היה כן בכל דורות הגאונים, גם בדורות שלפנינו עד דורינו ראינו הדבר ממשמש והולך ומנהגם של ישראל תורה היא (שם), ובזה צלח בידו להוכיח כי הרמב"ם הפריז על המידה, ושלא כדון המעה את כל הגאונים והרבנים אשר היו לפניו וכזמנו בלא צדק ושם סי' קמ"ו), וכזה השיב מעליהם את תלונת הרמב"ם (שם סי' קמ"ח), ותנוח דעתו כי מר בזה מאחרי פסק הרמב"ם מחמד לבו, ואולם נראה כי עם הרבנים והאמת האלה עוד יפוג לבו על סורו מאחרי הרמב"ם סגולתו והאור לנתיבתו, ועל כן בא מצד האחד כמגין בעד הרמב"ם האוסר וכמתנצל בעד נפשו ובעד כל הגדולים נוטלי שכרם מן הקהלות. ואמר: אם היא עזרו המול להיות קרוב למלכות ונכבד בדורו מפני רפואתו וחכמתו, ולא נצרך ליטול פרס מן הקהלות, מה יעשו החכמים והרבנים אשר לא באו לירי מדה זו? (סי' קמ"ז), מזה נשפם כי מטרת החסידות היה עם דעת הרמב"ם, רק יודיע נאמנה כי מטרת האפשר לצרכי הזמן והמעמדים רשאים לסור מאחריו ומותר הדבר סכח ראיותיו ומכח המנהג. ודעתו הזאת יבאר בספרו מן אבות (מס' אבות פ"ד מ"ה). אחרי הציעו שם קצת ראיות על ההיתר, אמר: ועל זה סככנו לעשות מעשה מעצמנו ליטול פרס מן הצבור להתמנות רב ודיין עליהם... וידוע הוא כי החלת תשמישנו לפני חכמים לא היה לישב בראש, כי נכסים היה לנו ומלאכת הרפואה לסדרנו אשר התחכמה היא תחיה את בעליה דרך כבוד בארץ אדום, אבל בעון הדור נגזרה שם בכל אותה הארצות והיתה לנו נפשנו לשלל והנחנו כל נכמינו שם והנציזל בידיו נתגנו אותו למענינו כדי שיעמוד מעמנו בידיו ולא נבא לידי אונס, ודילנו בזה פתח היתר במה שנהגנו בו. ואילו היתה מלאכת הרפואה מספקת בארץ הזאת אשר נשחקענו בה לא באנו לירי מדה זו. עתה יוצא לנו מזה כי כל מופתיו לא ישו לו לסתור בנין שכונה הרמב"ם לולא ההכרח האליצה לעבור על מוצא פירו וההכרח לא יגונה).

(2) תהם נרנץ ח"ה צד 110 כתב שהרש"ן היה ח"א ש'ון כ'בני קהלות ספר אשר קבלו מרס  
(ד"ר ח"ה) סאת

הרשב"ץ היה בקי בכל חדרי התורה בהלכה ובאגדה וכל רו לא אנים לו .  
 בחשב היו יראנו נפלאות סתירתו אם נשאל על דבר הלכה משיב השיבה שלמה ,  
 ואין כל דבר נעים ממנו ככה שנוגע בענין שנשאל עליו . ובכמה מקומות עוד מסיף  
 להעיר את השואל על ספיקות בנדרון השאלה שהיה ראוי לשאול עליהם : (ש"ח"א סי'  
 צ ג ח"ב סי' י"ט , פ"ט ח"ג סי' מ"ז ועד כ"א) . ולא מצאנו שאחד משאליו אם חזר  
 עוד הפעם לדקדק אהרי תשובתו שיהיה לאל ידו להשיג עליו מכח הבאת ראית  
 חדשות או להראות כי היה דבר נעלם ממנו , כי אם כל דקדקיו רק בפירושים ומן  
 הסברא . כגדלת בקיאותו כן וגדיל לעשת נפלול . אך לא היה ממעקשי דרכי  
 התורה בפלפול של הבל כי פלפוליו היו נכוחים וישרים לכוזאי דעת . במחקריו חתר  
 עד היסוד גם ועמוק עמוק ירד בכל עניניו . הוא הרחיב עיניו על כל הדרכים  
 האפשריים , וכדר יפה בכדר הגיוני חקירתיו אחת אל אחת עד הוציאו לאור משפמ  
 האחרון , משוכלל בבקיאית עצמה , ומהודר בסברות שכליות ופלפול ישר . וזה היה  
 דרכו בחבור השיבותיו הגדולות . בראשונה יסדר כל אבני הבנין להראות ליודעים  
 הקרי לב כמה ואיך הכין בנינו , ואחרי כן בסוף התשובה חוזר וכותב בקצרה כל  
 התולדות ההלכותיות אשר החליט בה למען הת מבוטא בבנינו לכל איש ואיש אף למי  
 שלא יבין אופן העשייתו . בכמה השיבות יודיע וזכרו הזה מפורש ושם שכל<sup>8)</sup> . מדעתי  
 בנפשו כי לא בהפון החליט משפטיו ופסקיו , כי רק אחרי העיון העמוק ורק את אשר  
 ברור לו בשמש אותו בחר ויקרב . אף על כן היה לפעמים רע עליו המעשה אם ראה  
 שאחד מן החכמים השואלים מהרהר אחר החלטותיו ומשג עליו על נקלה בקושיה  
 וסברות של מה בכך , עד שאם קרה לו כזה לא יכול להתאפק מלדבר אתו קשות  
 (ח"ב סי' ק ב ח"ג סי' קפ"ט וב"א) . יען כי היה השתדלותו המיד להעמיק עד ההום  
 ענינו , והיו עיניו משמטות בכל המקומות בכפרים הניגעים מעט או הרבה בהנדרון  
 אשר נשאל עליו אף על כן לערך קושי השאלה והרחבת ענפיה היה צריך להאריך  
 מאד . אבל אין האריכות כאריכות בעלי לשון כמליצות ריקות . אכנס המעיין בתשובות  
 האלה הארוכות ומתבונן בענינם היטב בהכנה ובדעת הוא ירע כי אין בהן מאומה  
 לסותר , ולהפך יראה מרוב תשובותיו כי היה מקצר בכל האפשרי ודבר גדול דבר  
 אחר מגדולי האהרונים על אודות הוראותיו (כנסת הגדולה ח"מ סי' שפ"ו) : במקום  
 שחלק התשב"ץ על הרשב"א ראוי להיות כתשב"ץ שהוא אחרון . גדולת חכמתו בהלכה  
 טודעת לנו מכל כתביו . כי מלבד תשובותיו אשר יש לנו ממנו , חבר גם קצת מאמרים  
 הלכותיים יקרים אשר העלה ואשר הביא באסיפת התשובות . כמו הקונטרס "ממון  
 המומל בכפק" , בו יסדר בבקיאית עצמה ובסדר מדעי והגיוני כל עניני ספקי ממין  
 אשר דינם "יחלוקו" או "הפוציא מחבירו עליו הראיה" או "שורא  
 דדיני" . ובכלל כל מיני הכפיקת הניפלים נכמין בין אם הכפק היא במציאות  
 הדבר , ובין הכפק ובא כדמת צדוי דמוענים ודמדיינים ובין בספקי דינא . ואל  
 החקירות האלה נלוו כאמר נדין התפיסה , שמושג הכפק בממון ומושג התפיסה תלוים  
 זה בזה . ומציג לפנינו כל הנקטות שאמרו בהם רחכמים אם הפס מציאים מד התיפס  
 או אין מציאים מדי : (ח"ב סי' רע"ב) . הקונטרס השני הוא : דיני חלה והלוקחו  
 ושבעה

מאת הקהל . והוא פלא ! שלא חשבת על דברי התשב"ץ עצמו שהעתיקו בפנים שאמר גם בדורות שלפנינו  
 בדורותיו חדר כשמש וחילק . ור' יהודה בן הרא"ש יוכיח . וקרא אני עליו : ראה זה הרש כבד  
 חיות לעולמים .

(\*) כן נראה כסגנון תשובותיו הארוכות , ולפעמים אימר כן בפירוש . ע"י תשובתו בח"א סי' ע"א  
 שכתב הדין הא' היא קצרה כי ימצאות אפי' התלמידים הנתחילים בנקלה וכו' והדרך הב' היא ארוכה וכו' כי  
 לא ימצאות מי שלא הורגל בסברות ולא מי שאינו בקי בהדרי תורה וע"ע ח"א סי' פ"א .

ושבעה פרקים. א) בביאור דיני החלה כפי המקומות. ב) מה הם הדברים החייבים בחלה. ג) עיסה של מי חייבת בחלה. ד) שיעור העיסה, ה) דברים המצטרפים לשיעור. ו) זמן הפרשתה והברכה. ז) מי מפרישה, להפריש מן המיקף, עיסה ביום טוב אכילתה ותערובתה (ח"ב סי' רצ"ח). עיד חיבר קונטרס שלישי בענין שלש ארצות לנשואין. בו ידבר בפרט על דיני הארצות בענין הנשואין, ובכלל על כל דיני שלש הארצות (ח"ג קצ"ח-ר"ב). ואינו רק המסדר את הדינים לבד כי אם יורד לעומק הלכותיהם בפלפול עצום. עוד כתב קונטרס ארוך בענין נוסח שטר הכתובה ופירושו (ח"ג סי' ש"א). גם בו נפגוש את הרשב"ץ המפולפל הישר ובעל סברות נכוחות, הוא היה מחבר קונטרס משתים עשרה התקנות אשר תקנו באלגיר על עניני הכתובות (ח"ב סי' רצ"ב). כבר ידענו כי אלה התקנות נעשו בהימיה הראשונים בהיות הריב"ש באלגיר ראש הרבנים בגיר ומצוה מטעם המלך, היא נתן רשות להרשב"ץ לחבר התקנות בכתב ולהציען לפניו למען יתן הסכמתו עליהן ולעשותן חק בקהלתו. במצוה הזאת שצוה אותו הריב"ש התכבד הרשב"ץ מאד כי היה אז עוד צעיר לימים – בן שלשים וארבע שנה – ועל כן באהבה ובשקידה עשה כמצוות עליו, וחבר את התקנות ובכל תקנה ותקנה פירש את המעשה אשר בעבורו תיקן כך וכך. אלה המעשים אשר יסודם היו הצורך והיושר לפי דיני ישראל, ומשפט אמת לפי סברת השכל וצרכי הזמן ישרו בעיני הריב"ש ושאר חכמי העיר, על כן בלי כל שנוי קבלו התקנות, והיו לחק ולא יעבור בקהלם, וגם קבלום בקהלות אחרות, ויצא החק בשנת ה"א חמשים וארבע כמו שלש שנים אחרי נוסדה קהלה ספרדית באלגיר. התקנות האלה היו דרושות מאד לזמנם ומקומם עתה. כי באלגיר היו להם מאו משפטים ומנהגים אחרים במספר. גם ערך הכסף שונה מערכו בארץ ישיבתם לפניו, ועוד סבות אחרות בלי ספק הכריחו על אלה התקנות סבות אשר נסכי משנוי מעמדם. אמנם לא עשי התקנות רק לעצמם לרעת הספרדים אשר נוסדה שם מחדש אחר הגירה, אבל לא הכריחו את בני העדה הישנה להתנהג בתקנתם. וגורמים הברורים כי היו התקנות כמסות בבית דין שבאלגיר ולא נהפשו חוצה לה. כן מבואר מתוך דברי הרשב"ץ, שכתב כי בעבור זה שם על לבו לכתוב הדברים על ספר לברר וללבן מה היתה הכונה בתקנים ומה יסודם בתלמוד יען כי ראה מקצת שאלות אשר באו אליו משאר קהלות אשר קבלו התקנות עליהם שנפלו ביניהם קצת מחלוקות על ענינם. מבואר מזה כי התקנות בצרף המעשים לא נכתבו בספר עד אחר זמן מרובה עד הגיעו לימי וקנה ולפני זה לא נתחברו בחבור מיוחד.

שם עולם עשה לו החכמה הנה בין חכמי ההלכה בספרו על המצות אשר יסרו על האזהרות של רבי שלמה בן גבירול וקראו זוהר הרקיע והוא נדפס (קושמיני רע"ה) עוד קודם שנדפסו השו"ת (אמשטרדם תק"א). כדרכו בכל ספריו ובפרט בתשובותיו להעמיר דברי הרמב"ם בכל מקום ולהיות מנן בעדו מפני משניו, כן משפטו בספר הזה. מנייר נאמן היה לו כנגד הרמב"ן שהשיג על הרמב"ם על דבר שרשיו במנין המצות ועל מנינו עצמו, וברוב מלצותיו שהמליץ עליו חפץ הרשב"ץ בידו יצלה. ואמר עליו כי גם באזהרות עצמן הוסיף הרשב"ץ שמונה בתים לכיון המנין שמונה הרמב"ם (שה"ג ע' אזהרות) ואף שהדבר עיר בספק, על כל פנים מבואר שמנין הרמב"ם בענינו האמתי ואחר דעתו הזאת הולך בכל הספר. אמנם אף שזוען על הרמב"ן בלי משוא פנים, שיר בכל טענותיו עליו מדה העונה וכמעט בא בהכנעה מופלגת לעמת גדולת הרמב"ן ורוסמתו. ואלה הם דבריו בהקדמת חבורו בשבח ספר המצות של הרמב"ם וספר התשנות של הרמב"ן: ואני בינתי בספרים ההם וראיתים נותנים לפתאים ערסה

ערמה. וסי הוא חכם בעיניו ובקי. בנמצא כראותו הספרים ההם וראה בעיניו ולבבו יבין כי ידיעתו קודם ראותו אותם כנגדיו חדרל בים הגדול כנגד מה שירע אחרי קריאתו אותם ומאריך בתהלת שניהם עד אין קץ. אמנם אשר בכל זאת מלאו לבו להשיב הוא מפני שהוא מלאכת שמים. ואולי עוד יותר מזה על היות כל ישרו וכל חפצו הצלת הרמב"ם מיד המשיגים עליו. המעיין המשביל בספרו ימצא כי כמה תשובות הרמב"ן על הרמב"ם נשארו מעל על פי מענותיו. ובפרט התפיסה היותר גדולה שתפסו הרמב"ן על אודות שיטתו בענין הדברים הנלמדים על פי המדות שהם כנגד דברי סופרים אשר כל המחברים הליכותיו שולל השיב הרשב"ץ אחר בהשכל ודעת<sup>1</sup>. יותר מאלה הספרים ההלכותיים עוד עשה חבורים אחרים בהלכה אשר לא זכינו לראותם, ואין ספק כי דרך אחד לכלל<sup>2</sup>.

מלבד כח מעשיו בחכמת התלמוד הנודע מתוך תשובותיו ומתוך שאר ספריו הרבים בהלכה הראה גם כח ועוצם ידו בחכמת אחרות ובעיניו אנדה וחבר בהם ספרים. בין ארבעה עשר ספריו אשר חבר נמצאו אחדים העוסקים בכל פנות הפהילוסופיא הדתית. בספר מן אבות הנחלק לארבעה חלקים ידבר על מציאותו ואחדותו והשגתו קדמותו וחובו עבודתו ועל התארים הנאמרים בו ועל אמתת תורתנו וזיוף תורות הדתות שנתחדשו אחר תורתנו, על מעשה בראשית ומעשה מרכבה ומציאות המלאכים ונבואת משה רבינו והנביאים, ומיכית במופתים שהתורה מן השמים ושהיא נצחית, וידבר על עיקר ביאת המשיח ותחית המתים ועל מהות הנפש וכחיתה וכנגד החושים ועניניהם ופריהם ובכל כחות האדם הגופניים והנפשיים ובהשארות הנשמה אחר המות ובענין גן עדן וגיהנם ובחדוש העולם. כללו של דבר אין ענין מכל הדברים הנוגעים בחכמת הפהילוסופיא הדתית אשר לא ררש עליו. והנה לא נתברך בלבנו להעריך תקפו וגבורתו בכל פנית החכמה האלה ולהכריע אם כמי בחקירתו בהלכה שחתר עד היסוד בה וירד עמוק עמוק בכל ענינה, כן גם באלה הפנות העמוק עד ההום ענינו או אמת הוא, כי בעיניו בהן הלך ודרש רק על פני שטח הדברים ואל הוכם לא העמיק כאשר יחשיב זולתנו, ואנו לא ראינו את הספר בכלל ואין לנו הצדקה להוציא עליו משפטו. אבל ראינו הרבה העתקות ממנו (ס' על החושים לר' דוד קיפמאנן בן דאפעס 1884) העלית על יותר מחמשים דברים על ענין חושי האדם על תכונתם ושיבתם באברים הפנימיים והחיצוניים ותשמישם ותועלתם, וראינו מה שהחכם המעתיק דבר עליהם בחכמה בשמושו בהם ולא יעשה כדברים הצפם על פני השטח כי אם כדברים היוצאים מתוך עיון עמוק, ולנו הוא העד הוא הדין הנאמן ועל כן נשפם כי כן הוא בשאר חקירותיו הפהילוסופיות. ואמנם מובן הדבר מאליו כי לרגל המלאכה אשר לפנינו אין לנו חובה לעמוד על פרטי דעותיו ועל שגות הפהילוסופית, רק זאת נאמר כי נראים הדברים כי בכל אלה הלך בעקבות הרמב"ם ובכל אלה היה הוא לי המורה

(4) בענין חזק האריך הרב ביוהר הרקיע ותמצית דבריו שהרמב"ן לא כוון יפה בשטח תרכב"ם שחשב שדעתו הוא שכל הדברים הנלמדים במדות דין דרבנן יש להם אלא שדעת הרמב"ם שקראם ד"ס היא לענין שאינם במירוש בחזקת ולא באו אלא מדרשא א כ לענין סנין הכצות אין ראוי שיכנס דבר הנלמד ב"ג מדות בכלל מנין הכצות ולכד שכן דעת הרמב"ם מדרך לשונו. ודע שלפי המכואר ממני במקום אחר ותואו בח"א ס' א' ו' הן דברי הרמב"ם עצמו נחשבה. אלא שתואו בספרותו ובלשונו ברר הדבר יותר.

(5) בס' ח"ב ובס' ח"ג כתשובותיו סדר הרב עצמו את מספר הספרים שחבר והם ארבעה עשר ומדוע ענינם ובקצתם גם זמן חבורם. וזה באותם החבורים ששעה בימי זקנותו כמו בספרו אור החיים נגד ר"ח קרשקש חבר כשננס לשנת ע"ו לימי חייו, והנהית לפי הרלב"ג שקראן לזית חן חבר בשנת קצ"ח והיה אז כבן ע"ז שנה, וספרו יבין שכוונה על הלכות שחיטה ובדיקת חבר בשנת ר' והיה כבן ע"ס, ומאשרו בדיני שם ובועות הסוליות חבר באמצעה של שנת פ' מינותיו. והחכם ר"א יעללנצק הו"ל ס' בן אבות על ס' אבות והעתיק רשימת ספריו כמו שהיא בסוף התשובות והוסיף לרשום איזה מספריו נדפסו ולפי רשימתו נדפסו מספריו בהלכה ג' ספרי תשובות פ' ס' קנים קצור הלכות ראש חשנה ורסני ספקי נדה ופ' פ' איזה סקמן (דניד ח"ח)

המירה לצדקה. אף למכה הזאת נתן אל לבו לעת זקנתו בשנת שבעים ושש לימי חייו לחבר ספרו אור החיים מלא תשובות על ספר אור ה' להרב רבי חסדאי קרשקש אשר בלו נכון לעומת שיטת הרמב"ם כמורה נבוכים ובא רשב"ץ לכמל דבריו בחמשה וחמשים שערים. יתר על כן נראה כי מדבקתו בדעות הרמב"ם היה גם מתון במשפטו על המשכילים אשר נרדפו עד חרמה בימי הרשב"א יען שפירשו כמה ענינים בתורה בדרך משל וציור. ואנו נראה באחת מתשובותיו כי לא היה מן המרשיעים על כל אודות. פעם אחת נשאל על ענין דרש אחר מן הדורשים שגשה רמזים רחוקים וזרים בדרך משל וציור על מנשה תיבת נח וחלקיה. והראה הרשב"ץ בתשובתו סכלות הדרש הזה ומסכתו שהוא קרוב להביא את השומעים להבין שלא היתה תיבה ולא היה סכול והכל משל. וחם ושלום שהיו דרשות אלו דמיות לדרש אברהם ושרה חומר וצורה, בי הדורש ההוא לא פירש כן על אברהם ושרה האמורים בתורה חלילה אלא על איתה הגדה של רבי בנאה ולא היו בדבריו דברים רעים רק אשמת הגלוי בריבם (ח"ג סי' כ'), והנה רשום ומפורש בדבריו כי היה ממצידי המשכילים בימי הרשב"א שדרשו כן, ולא היתה נפשו לאלה הקנאים שהרעישו העולם על הדורש לפרש האגדה של רבי בנאה במשל חומר וצורה).

אמנם אם נראה כי לא ישת אשכ כהדורשים בדרך משל וציור לא נחשוב כי הוא לעצמו היה סכלל אלה הדורשים בכל מה שדרש, כי אם ברור כי לרוב דרכו בהבנת האגדות היתה דרך ישרה. הוא מפרש האגדות על פי דעות אומריהם. וישר דרכו בפירוש ענינים תלמודים אשר אינם מחלק ההלכה נכיר ביוזר בחלק הרביעי מספרי מגן אבות שהוא פירוש לבישנות אבות. המסכת הזאת באר על פי דעות החכמים שיסדוה לא לפי דעות החדשים ומישיגים החדשים אשר מושלים בזמני כדרך חכמי ספרד אחרים. ובקיאותו העצומה היא שעמדה לו שהיו דעות בעלי המשנה והנמ"א סדורות בפיו ובלבו והיו מיכנות לפניו בכל עת, וגם יצאח בידו לרוב לרדת לעומק כונת אמריהם. בכל מקום ההזדמן משתדל להודיע מהיו החכמים המדברים, מזמנם ומשפתם ומעשיהם (פ"א מ"א מ"ב מ"ד ובכ"מ), ומדבר על משפחת הנשאים מבית הלל (שט מ"ט), וכן על בית רבי וקצת עניניו ועל התואר רבי ועל ענין הכסמכה (פ"ב מ"א) כי ראה שזה צריך לרעת כי ידיעת הכונת המדברים תועלת להבנת מאמריהם. גם מקצת תשובותיו נראה כי גם היה בקי בסדרי דורות חכמי ישראל בזמנים המאחרים וכידיעת עניניהם ופעולת חכמתם (תשב"ץ ח"א סי' ע"ב סי' קל"ו סי' מ"ו וח"ג סי' רמ"ה). רק בקצת מקומות מהאמץ לפרש דברים על פי חכמת המחקר, ולרוב דבריו ישרים למוצאי דעת וגכנסים אל הלב (פ"ב מ"א מ"מ מ"ד פ"ג מ"ו ובמ"א). ולא היו אלה הפירושים בעיניו אומדנות כי אם חשבם דברי אמת ותנוח דעתו עליהם, ובמקום אחד פירש על פי חכמת הרפואה ושמת בלבו עליו וקראו בפת"ר ופרח (פ"ה מ"ט). כי לא היה רחוק בעיניו להרכיב דברי תורה וחכמה כי דעתו שגם החכמה היא כמקור ישראל כדעת הרמב"ם ועוד אחרים מחכמי ספרד, כמותרו כמחשבו כי היו החכמות כלן בעצם וראשנה קנין ישראל, ובצוק העתים געתקה מהם והיתה נחלה ליונים (תשב"ץ ח"א סי' ק"ד). ואמנם רוב אנשי זמנו היו עויני החכמה ודורשיה עמדו תמיד תחת החשד, על כן ראה להתנצל על אשר למר והנה

6 מה שהצדיק את הדורש בענין אברהם ושרה לקיט סדרי החכם תבדירי באגדתו להרשב"א כביתו בשות' רשב"א סי' ת"ב.

7 זה החלק כ"ס' מן אבות נדפס בליווארנא ש' תקכ"ג ויצא לאור שנית ע"י ר"א יעללינקע בלופסא ש' תרס"ו והוסף תביל רשיבת ספרי המחקר וקצת הערות בפנים, ועוד הוסף בתחלתו קונה ע"ס כי ישן על ידיות קהלות ספרד בש' קע"ב.

והנה בספרי החכמה, ואמר בפרשו מאמר: ודע מה שתשיב לאפיקרס, "מכאן נהגנו דווקא לעצמנו ללמוד החכמות ההן כדי שמדברי עצמם נשיבם (מגן אבות פ"ב סי' ד' ובתש"ץ ח"ב סי' נ"ב). במספר לא מעט ספירושיו נראה כי השגיח בעין פקידה על דקדוק הלשון וחכמתה, ומשתדל לעמוד על שרשי מלות קשיות ולברר גזרתם. כי בלשון הקדש ידיו רב לו כאשר נראה במקומות מפורסמים בתשובותיו גם מליצת כתביו ערה כי ידע מאד לכלכל דבריו במשפט. ואם גם מצאנו בקצת אנגרותיו אשר לפעמים שלח עם התשובות כמנהג העת ההיא, שמליצותיו קשות וחסרות כל טעם, אין זה כי אם שהלחץ אשר לחץ את עצמו לכתבם בחרוזים שוויו ההברות הסיפיות השחית טעמן (שם ח"א סי' א' כ"א כ"ח נ"א ע"ג קס"ד, ח ב סי' נ"ב ח"ג סי' י"ג). אמנם אם נבחן מליצותיו הפשוטות בכל ספריו נבין כי ידיו אמונות במליצת לשון הקדש, ולכשירצה היה אמן גם במליצות חרוזיות ושקילות במשקל כדרך המפורסמים הספרדים כאשר נראה בהמליצות הקצרות אשר הקדים לקצת מאמריו<sup>(8)</sup>.

עם היותו תלמודי גדול ונשגב אשר לא רבים כמוהו יחכמו בדורו ויהיו גם נעלה מאד בכל החכמות, לא הניח ידו מחכמת הקבלה, ער כי לא היה נבזה בעיניו ונמאס לקחת לפעמים בפירושו הקדמותיו מן הקבלה. בזה היה נבדל מאד מן הריב"ש. כי הריב"ש לא נשא נפשו להכמה הזאת ולא חפץ בה. לא כן הרשב"ץ לפי הגרסה מספריו און וחקר בה ונתנו בעיניו כמוצאת אמת. הוא העסיק בספר הזוהר והאמין כי הוא מעשה ידי רבי שמעון בן יוחאי (השב"ץ ח"ב סי' קכ"ח ח"ג סי' כ'), ובוזה גלה דעתו כי נחשבה לו זאת החכמה חלק מתורה שבעל פה, ועל כן לא נפליא אם לקח בפירושו הקדמות מן הקבלה כמו שלקח משאר התורה שבעל פה, ואף בעבור זה עם רוחב בינתו וטהרת השכלתו לא חדל מדרוש על פי דרכי הקבלה בגימטריאות וצירופי השמות, ומאד סוחר זאת החכמה ונתן לה יתרון על כל החכמות להיות היא הגבורה והן השפחות, היא בפירוש השמות הנגלה לנו תעלומות ופליאות בצירוף האותיות נוסריקנות וגימטריאות (שם ח"ב סי' נ"ב). גם מאד מתגבר בידעתה (שם) כדרך כל המקיבלים המזהירים תמיד על העלמת סודותיה שלא לדבר בהם אלא בלחישא ולבלי העלות הדברים במכתב, וסוף סוף ידברו בה בפה מלא וכותבים בה ספרים, אף כן עשה הרשב"ץ כמחשבות כתב מענין צירופי האותיות וגימטריאות וסודות המקובלים<sup>(9)</sup>. אמנם לא בכל עת התאווה תאווה לגלות תעלומות הקבלה ובלי ספק כי הבין בינה את אשר לפניו, כי לא טוב היה בעיניו שיהיה כל חכם וחכם נוטל את השם להכנים את עצמו בסתרי התורה. חכם אחד כתב לו שיוורו מה הוא זיהמת הנחש שאמר חכמים? והשיב לו זה יש לו סוד ואין זה מקומו ואל תכנים עצמך כי אם בפשוטי הדברים ובמה שהרשית לתבונן (שם ח"ב סי' רכ"ב). אכן בעבור דבקותו בחכמה הדמיונית הזאת לא נשת דופי על חכמתו הרבה כי עב קמנה לא תוכל להשיך אור השמש. האמונה בקבלה כבשה לה את כל הלכות בזמן ההוא, ורוב החכמים התוקפים למדרי הפהליסטיא נתנו אחרית, והיה גם הרשב"ץ אחד מהם אשר לא יכול להסיר מרשת זו טמונה.

עם שהיה חכם בכל החכמות לא נמא ימין או שמאל מדברי התלמוד אף אם ידע כי דבריו לא יתאחו עם האפשרות הטבעית. פעם אחת נשאל על דבר שנמצא

בגמרא

(8) מ' חלות במקרא במשנה ובגמרא רבים מאד בספריו פעם יצדק בדברו וגם נעם בדברים נגדו. והמעין בספריו ימצא ואין צורך להאריך בדוממיות.

(9) ע' בתשב"ץ ח"ב סי' א' סי' נ"ב, ובח"ג סי' נ"ב, ובמגן אבות פ"ב סי' פ"ג ביד, פ"ה ס"ד ועוד בקצת מקומות עם דבר מעניני קבלה (דו"ד ח' ה')

בגמרא והיא גלוי לעין כי היא דבר אשר איננו אפשר במבע. והוא משיב: אין זה תימה. ויחבם העירו שזה אפשר וכדאי הוא עדותם לסמך עליה (ש"ח"א סי' קי א). אמנם לא חדל לפעמים בפירוש הכתוב לאמר על מדרש כי על דרך הפשט אין צורך למדרשם (מגן, אבות פ"ב מ"ד ובתשובות ח"א סי' קע"ב), ואין ספק כי דעתו שבכענין פירוש הכתובים אין אנו משועברים לדעתם כמו שנהגו מפרשי ספרים אחרים אשר היו לפניו. וגדולה מזה מצאנו כי מלאו לבו לחדש דין מסברתו אף שפשוטו של התלמוד מורה הפוכו. הן הרב הרבה לתמוה איך מנו שמעיה ואבטליון נשיא ואב בית דין בסנהדרין בהיות נודע שהיו גרים ופסולים לנשיאות? ועל זה חידש דין מסברתו שאולי טפני שלא היה כמותם בישראל בקבלה... כי לא פסלה התורה גרים אלא כשיש כיוצא בהם בישראל, אבל אם אין כיוצא בהם בישראל הם קדומים. ומאין לקח הדבר החרש הזה? ממה שאמרו במקום אחי אפילו גוי העומק כתיבה הרי הוא כישראל, וכל שכן גר צדק אם אין כמותו בישראל (שם פ"א מ"י). ומי לא יבין שאין זה אלא סברת לבו. ואין הגדון דומה לראיה. והתלמוד אומר בכעלי הסנהדרין ונשאו אתך ברוסין לך (סנהדרין ל"ו). והרמב"ם אשר אחריו נמשך בכל מקום אומר בפירוש בחכמה ביראה וביחס. אולם נראה כי הבדל יש בין יספר אשר מסרתי ללמד דין והלכה בו צריך המחבר לדקדק בדבריו, ובין ספר אשר תכליתי היא רק להורות מוסר השכל, בו עיני המחבר נכונים רק על מוסרו לא על דקדוקי דינים. והנה מזה הספר מן אבות עיקר התכלית היא ללמוד מוסר וצדקה לתלמידים ולהזמין העם הקיראים פרקי אבות בשבתות הקיץ, ואינו צריך רק להמתיק להם הדברים בפירושים שכלים משמחי לב ומעוררי אהבה למוסר, אבל אין נזק אם לא ידקדק כחוש השערה בדיון. גם מטעם הזה מכנים לתוך פירושו הזה דברים הראויים לדעתם ומלמדים מוסר. כמו בספרו להם מענין הקראים וכמה הם נבדלים מן הצדוקים (פ"א מ"ג). טעם למנהג דורותיו שקורין לכל אדם רבי (פ"ב מ"א). וממה שהיושמעאלים נותנים דופי בתורתנו וסתירת דבריהם (פ"ב מ"ב). מן החכמים שראה שאינם בעלי מעשים וכמה הם קשים לעולם (פ"ד מ"ה). מה שנהגו היתר בלמוד התינוקות בשכר (פ"ד מ"ח). וכל אלה הם קשורים רק בחוש דק עם פירוש, אבל מועילים הם לתכלית כונתו בספרו. בקצת מקומות נמצאו דברים אשר יש להם יחס עם מאורעותיו או עם קורות זמנו, מפירוש או בסתר רמזים. נותן דין וחשבון על אשר נהג בעצמו ללמד חכמה חיצונית (פ"ב מ"ד), ועל מה שסמך ליסול פרס מן הקהל (שם), ונותן טעם על מה שנהג היתר בעצמו לדון ביחודי (שם מ"ח), וממה שאירע לו לפעמים ששנאוהו בעלי דינים אשר דן אתם (שם מ"ז). כל אלה אין להם דבר עם הפירוש אבל יש בהם תועלת מוסרית לשיערים ולקוראים. בקצת פירושים ירמה לנו כאלו ירצה לרמוז בהם על מעשים ואישים אשר פגש בדרך חייו ואשר לא מעט פעלו עליו ועל דרכי הנהגתו עם אדם. בפירושו על מאמרם, "וקנה לך חבר" אמר שלפעמים צריך אתה לקנות לך החבר בהתרחקו ממך בחשבו שהוא גדול ממך שאותפיסהו בדברים ותסכול אותו ותתנהג עמו לפי מרותך (פ"א מ"ו), ומי המשיכל הקרא בדעת את המוסר הזה ולא יזכור את כל אשר קרהו עם הריב"ש או את הריב"ש עמו אשר על זה דבריו מכוונים. וכן פירושו על המאמר, "ואל תתורע לרשות" שפירושו לפי דעתו שהתנא חזויר שלא יתורע לרשות כדי שיטול רבנות (פ"א מ"ו), בדבריו האלה מבואר גלוי לכל היוע תרעמתו על הריב"ש על שהשתרל להיות עולה לרבנות מטעם המלך, כי עליו כוון בדבריו. וכן הכנים בפירוש דברי מוסר דרושים ביחוד בזמנו ובארצו. כבר ראינו מה גדול היה שם החשד נגד האנוסים שבאו מספרד, ואמנם הרשב"ץ לא

היה ממרשיעיהם על כל אודות ולרוב הקל דינם, וגם על זה דבר בפירושו על המאמר: אל תדין את חבריך עד שתגיע למקומו (פ"ב מ"י) שהאריך בו הרבה וניכר מבין שורותיו כי זכר את גורל האנוסים הנשפטים לפעמים לרעה בלא משפט צדק. ובמשנת אלישע בן אבויה אמר אע"פ שיצא לתרבות רעה אין להניח דבריו קבל האמת ממי שאמרו (פ"ד מ"כ). ומי יודע אם לא גם כזה היו מחשבותיו על קצת חכמים אשר באו בתוך השמר וכשלו ונפלו. הלא אחד מאותביו היותר קרובים אליו הוא החכם הגדול רבי מרדכי נגאר נאנס ולא עמד בנסיון והמיר במיורקה, והוא הרשב"ץ הביא מסנו הרבה דברים בתשובותיו.

רבי דוראן למד בנעוריו חכמת הרפואה, ובהיותו עוד במיורקה היתה הרפואה אומנית, שהחכמה היתה תחיה את בעליה בדרך כבוד בארץ אדום (מגן אבות פ"ד טו). וכן מלא ירו בילדותו בחכמת החשבון וההנדרסה (תשב"ץ ח"א סי' י"ז ובמ"א). זאת החכמה למד בישיבת רבו הקדוש הנהרג במיורקה על קדוש השם הרב רבי וידאל אפרים נירונדי (שם ח"א סי' קכ"ט וסי' קס"ג ח"ג סי' כ"ו וסי' קכ"ג). כאחד ממכתביו אשר שלח לחכם הכני בחכמת התשובות אנבלשום אפרים ושאל את פיו להורות לו דעה על נזון אחד הנובע בחכמה הזאת, מקטין את עצמו מאד וממעיט יריעתו בה ואומר על מה שלמד ממנה בילדותו כמעט שכח בסבה השלפולים (שם ח"א סי' קס"ג). זה החכם בעל התשובות השיב לו תשובה להורות לו דרך, וחזר הרשב"ץ לכתוב לו אגרה בקרת על תשובתו, ואמנם נראה מתוך אגרתו כי הרבה יותר מן הראוי השפיל עצמי, כי באמת לא שכת הכל ממה שלמד בילדותו מחכמה זו עד שיריעתו בה היתה מספקת לסתור דברי החכם בעל חכמת התשובות (שם ח"א סי' קס"ה סי' קס"ו). יתר על חכמת התורה והחכמות העיוניות קנה לו גם ידיעה נפלאה בספרות המושלמים והנצירים והיא שעמדה לו במאמרו קשת ומגן שהוא הפרק הרביעי מן החלק השני של ספרו מגן אבות. הוא התלק שקראו חלק שיסינו, אשר נראה בו עצמת בקיאותו בספרי אלה הדתות. הוא רב הרבנים בכל המערב עמוד הימיני בהלכה פשיש החזק בפלפול החסיד בכל דרכיו וצדיק בכל מעשיו, הוא לא בזה ולא שקץ לקרוא ולעיין באלה הכתובים. ולמה? מפני שראה שהשעה צריכה לכך אשר מטעם הזה נהג בעצמו ללמד החכמות החיצוניות (מגן אבות פ"ב מ"ד). ועתה מה יאמרו לזה המתחסדים לדורות האחרונים? עם כל אלה המעלות המדעיות חכרו בו יחדיו מדות תרומות מוסריות. לא נכחיש כי בנעוריו הרבה לפשוע בגנה לבו נגד הריב"ש, גם אהב להתהלל במעלת תורתו וחכמתו, אבל כאשר הוסיף ימים נהפך לאיש אחר, וכמה פעמים מתודה בפיו ואמר ילדות היתה בי והעזתי פנים בהריב"ש. אין ערוך לאהבתו את עמו ולרוב בקשתו להועיל ולנחותו בדרך האמת לטוב לו כל הימים. בהוראותיו היה מן המורים המשתדלים ככל יכולת ידם לנשות לצד ההיתר לכל העמים על העם חוסרות יותר מהראוי (בכ"מ) עשה ככל גדולי החכמים החסידים להחמיר על עצמם אבל להקל על אחרים (ח"א סי' פ"ט ח"ב סי' מ"ה). כמה מן הרבנים אשר הם בעיניהם גבורי כח אם יעלה בידם ללבוש בפלפולם כבלי הענון על עלובה עזובה, אבל הוא בכל עת היה משתדל להקל בהיתר ענונה ורגיל לאמר רחמנא ליצול מעונש המעיקות העלובות (שם ח"ג סי' ע"ח). מי לא ירע מתוך תשובות חכמי הדורות ההם כי היו בקרבם פריצי בני עמנו אשר בדרך שחוק המעו נערות בנות ישראל תם מות בתת להן קדושין והיה מרה באחרונה כי אמרו אלה הפוחזים כי באמת נתנום והן קבלום ברצון, אם קרו כאלה היה הרשב"ץ חס מאד בדיניהן כדי שלא יהיו בנות ישראל מדרס לפוצים (שם ח"א סי' קל"ב) ומעיד על עצמו: ואני מנעורי ועד עתה חס על בנות ישראל

ישראל ומלמד וכותן (שם ח' ב' ס' ק"ב). בגלל מדותיו הטובות כבודו מאד בעירו ויצא שמו הטוב לשל ולתהלה בכל הארץ, גם בשאר הקהלות במערב היו סרים למשמעתו, ומכל המקומות היו שלחים אליו שאלותיהם והיו הוראותיו לחק ולא יעבור, להחזיק השלום והצדק ומשמרת הדת בכל מקום, אף בקהלות רחוקות שלא דברו והכנים עצמו בעניניהם ואין איש פוצה פה לאמר מה זה בא לרדותנו בתוך ביתנו (ח"ג ס' רפ"ה). פעם אחת שמע מהמעמדים במיורקה בין אנשי הקהלה אשר נוסדה שם אחר הגזירה, והנה לשמע און נבהלה נפשו מאד, כי העיר הזאת היתה עיר מלריתו ונפשו דבקה בה באהבה, והנה חש וכתב אליהם דברי תוכחה ומתאונן רע באזניהם על כי השחתו דרכם ומולוטים במצות וגברו ביניהם המחלוקת (ח"ג ס' מ"ד וס' רכ"ז) והזהירם על רוע מעשיהם והוכירם על עונם ועל המחלוקת אשר היו מאז בק"בם ואשר בגללם חרבה העיר בראשונה. והגיד להם האותיות לאחר כי יהיה אחריתם עד אובד אם לא ישובו מדרכם הרע. ומה אמולה לבתו בשמעו כי שם בעירו ומקום מולדתו בוו לשכל מליו ותוכחתו לא הועילה ובאבל שמע כי תוך ימים מועטים פגעה בהם מרת הדין כאשר פתר להם ונשתמרו כלם בשביל המחלוקת (שם). ואבל עוד הגדיל כאשר הוגד לו כי גם אחד מגדולי רבני הזמן אשר כאח כרע לו היה גם הוא נלכד בשחיתות השמד הוא הרב רבי מרדכי נגאר.

אלהים חנן אותו באורך ימים, עוד ינוב כשיבה, וככחו בנעוריו כחו בזקנתו לעבוד עבודה בכרם התורה והחכמה, וכבר הגיע לנבירות, ועוד למד ולמד דעת את העם וחבר ספרים. אלהים הראהו ע' למי בחייו בתתו לו בן יקר בן חכם מכבד אביו, בן אשר בו התפאר. הוא בנו רבי שלמה הנודע בשם רשב"ש. בתלמוד תירתו הלך בדרכי אביו, ובעורו חי כבר היה הבן נחשב בין גדולי הארץ, ולעת זקנת אביו לקח לפעמים כובד משא מרדותיו מעל שכמו להשיב על שאלות שנשאלו מאביו. שש מאות ושלשים וארבע תשובות השאיר אחריו ברכה, כלן נכוחות למבין ברורות וקצרות, כי אין דבר אשר הרחיק יותר מאדיבות פלפולים, ורק על צד הצורך לענין ירחיב לפעמים דבריו, אבל בין יאריך בין יקצר לא נמצא בכל הספר דברים מיותרים שאין בהם צורך לעצם ענינו. אם נשאל על דברי אמונות ודעות ישיב על דרך המחקר והמישכל, אבל לא יכניס נפשו בחקירות הפילוסופיות דקות, ועל כן לא הלך אחרי דעות הפהילוסופים המפרדים המחלישים הנסים ככל האפשר, והכחיש דברי האומרים על קצתם שלא היו בהקיץ כי אם בחלום (ס' מ"ד), וגם לא שעה אל דעת הרמב"ם מנצחיות העולם, ועושה מאמר התלמוד "שית אלפי שנים היה עלמא וחד חריב", דעה יחידית ואינה הלכה, כי אמונות שלמה כדברי התלמוד שלסף ששת אלפים שנה יהיה חורבן העולם (ס' תל"ז). אמנם בתהשיבה להשואל אשר שאל אותי על כבה והוא משיב ותודיעו מה היא אמונתו בזה יראה לני מרה יפה והגונה, כי לא היה מן הרבנים החפצים כי יאמינו כל באי עולם מה שהם מאמינים ואינם יכולים לסבול דעת אחרים, הוא לא היה כן הוא היה סביל, ובתשובתו לזה השואל אמר אם העולם עומד ליחרב אם לא אינו מוזק בחק האמונה, הנגלה מן הפסוק הוא האמת כפי דעתי ואתה תאמין מה שתמצא בזה. אבל אין רמז בכל הספר שהיה בזה החכמה ושינאה. לא כן היא כבחינת הקבלה. אם נשאל על דבר הנוגע בקבלה מדבר בגאון אני אינני מאנשיה (ס' ל"ז). ובמקום אחד מציא את כל רוחו על המתייהרים בחכמת הקבלה שהם בחשכה יתהלכו ועל הקבלה עצמה, שאם היא קבלה ראוי שתהיה מהפה לאיון ואיך כתובה בפפרים, וכפי היוצא מדבריו מכחיש כל ענין העשר ספירות שהם למקבילים יסוד הכל, ובפירושו אמר אם הנוצרים מוענים השלישיות הם מוענים העשיריות (ס' קפ"ח). במסקימת

במקומות שינים בתשובותיו נראה כי היה בקי בחכמת דקדוק לשון הקדש, אבל בכך זה מליצותיו קשות כאבן ואין בהן מעט וריח. הנה זה המנהג בין חכמי ישראל שאם כותבים תשיבה לשואלים בדבר הלכה שמקרימים באגרת מליצה לכבוד השואל הוא יטן גויש. כבר בתשובות הרשב"ם נמצא מליצות כאלה. סגנונו הוא לרוב שמשתמשים בדבורי הכתובים ובשווי ההברות הסופיות בכל החרוזים. במליצות רבי שלמה הזה נמצא דבר חדש<sup>10</sup>, שהוא מחבר מליצותיו מלשונות התרגום, ומדבורי התלמודים והמררשים, ומראה בהן בקיאות עצומה בכל אלה הספרים, ומי שאינו בקי בהם ובשמותיהם ובדבוריהם כמעט אינו מבין מליצותיו (עי' סי' רנ"ט רס"ג). כמנהגו הזה נהגו החכמים מצאצאי ספרד בדורות המאוחרים. בדרך המליצה הזרה הזאת כתבו אגרותיהם הקדמית ספריהם והסכמותיהם על ספרים, ולפעמים גם בספרים עצמם משתמשים במליצות כאלה. ואולי הם הוסיפו עוד על מנהגו של רבי שלמה שהיו אוהבים להמליץ הרברים במליצות חדות, ונתנו לדבורי הכתיב או הנמרא שמשתמשים בהם כונה אחרת אף מהופכת, המבהילה קצת קוראים, גם מעוררת שחוק לקצתם. לפי מעט הרבנים האחרונים מבני הספרים היה דרך המליצה הזאת נעימה וערכה יתחשבה להם ליופי הלשון. הנה אחד מגדולי הרבנים הוא הרב רבי דוד אפנהיים הזקן היה נודע בדרך המליצה הזאת ובגלל זה קראו הרב רבי חיים יוסף אולאי "מליץ גדול" ולשונו שלשלת גדולה מלשון התלמוד. ראינו מזה כי רבי הדורות האחרונים זה המעט לא חדל מקרב החכמים מבני ספרד, ודרך מליצה כזאת נחשבה בעיני קצתם כנעים ומירות ישראל. כמי כתבו אביו כן גם כתבו יביו לנו תועלת לידעת דבריו ימי היהודים, כי כמה ענינים מדוברים בהם הנוגעים בקורות היהודים משפטיהם ומעשיהם בעת ההיא ולא מעט ממדותיהם הרעות והטובות.

שני המאירות הגדולים, הריב"ש והרשב"ץ, הביאו התורה והחכמה מספרד ונמנו אותן על אדמת מערב, רבים מחכמי ספרד ורבניה אשר במיהם נושבו במערב היו פועלים עמם במלאכת הקדש הזאת, אבל הם היו הראשים והכבירים אשר יסרו חזק קמו בארצות ההם חכמים אנשי שם מורים וסופרים בתורה ובחכמה ובקבלה וכלם היו מצאצאי הספרדים. בכל הדורות הבאים נדבנו אנשי אלגור וכל קהלות המערב מזכרת קדש לשמות אלה החכמים אשר יסדו שם התורה ותקנות טובות, הם הריב"ש והרשב"ץ והרשב"ש, ושמו לחק ולא יעבור להזכירם לטובה בכל שנה ושנה בערבית של ליל יום הכפירים, וכן מכואר במחזור אלגור (שביד רד"ק): ונוהגים לעשות השכבה על הרבנים למורנו הרב הגדול הריב"ש זלה"ה ועל מורנו הרב הגדול הרשב"ץ זלה"ה ובנו הרב ר' שלמה זלה"ה ובכל בית הכנסת על רבניה להזכיר וכוותם. אמנם בספרד אחרי הגזירה אך שמה ושאינה בארץ ונעורה מן היהודים. אכן גם השארית הנמצאה עוד התחזקה בעד עמם ולא התיאש. עוד היו ביניהם אנשים אשר נתנו נפשם על התורה ובכל מאמצי כחם פעלו לקיים התורה להרחיב חכמת הדת ולהעשיר ספרות ישראל. עוד כמו מאה שנה אחרי הגזירה הראשונה בשנת קנ"א הותירו שארית בארץ בקרב השנים האלה. עוד קמו ביניהם גדולים חקרי לב, אמנם כל צדקתיהם וזכויותיהם עלו יחד במאונים נגד המעשים אשר הרעו לעשות כל העם והמונו. רבים מהם הכינו לבניהם עת רעה במעלליהם. אחרי כל הבא עליהם לא לקחו מוסר, ויהי אחרית דבר

כי

10) אם אמנם כי הסכת אשר כתב החכם שמעון בן יוסף דון דוראן די לונלי להרב המאירי ג"כ נמצא על דרך זה (חשן משפט הו"ל ריד ק"ט בס' זהב שובה) והמיל מרח להריות מקומות הסקסוס וסאפרי התלמוד באגרתו ועי' בחקרמתי שם, בכ"ז כשיעור שנשה הרשב"ש לא עשת דמיא להצי' (דו"ד ח' ג')

כי כפלים כבדאשנה עבר הכוס עליהם. מאה שנה עברו חלפו תחת שואה ומשואה. בכל הזמן הזה לא היה דור אשר היה לו שלום, פעם פה ופעם שם נדרפו עד כי הרג גזל ואונס המרת הדת עמדו ברוטו של עולם, ונוכח כל אלה לא נזהרו להחזיק השלום בקרב עוה"מ והמחלוקות לא נחו ולא שקטו, המעמדים האלה לא מעט פעלו כי החישו הפגעים אחריתם לרעה וקרב קץ שאריתם בארץ. כתום מאה שנה אחרי גזירת קנ"א נמלאה סאת הרשעה בארץ ספרד ופורטוגאל, ונגזר שמד כולל במלוא רוחב כל הארץ, אשר לחרב לחרב אשר לשמד לשמד ואשר לגלות לגלות ולא נשאר בארץ משפחת יהודים ולא יזכר שם ישראל עוד בכל גבולותיה.

## פרק שמונה עשר

שארית ישראל בספרד אחרי גזירת קנ"א.

אין הפה יכול לדבר ולא תמלא און משמוע את כל התלאות הנוראות אשר באום לרגלי הגזירות בשנת קנ"א. ובכל זאת דבקי בארץ הגזרה הזאת כאשר ידבק האזור במתני איש, כי למרות כל הפגעים והסכנות אשר ארבו להם מכל צד חשקה נפשם בארץ אויביהם ומעניהם, ארץ אוכלת אורחיה הנאמנים לה, ולא עזבוה אם רק מצאו מפלט מעט בצל אחד מן הסגנים, או באיוו זוית הארץ אשר לא הגיעו שם ידי צוררי היהודים. מאד מר ורע היה עתה גדול שארית העם הנמצאה. חיהם היו תלולים להם מנגד, תמיד כל היום חדר ופחד לבבם לשיד כי יבא פתאום, ופחדם עוד הגדיל מפני רשעת האחים אשר בגדו בעמם והמירו דתם בעת השמד. הנה העוזבים את ברית אלהיהם רבים היו בארץ. מספר רב מן הממירים אמנם רק למראה יצאו מן הדת, והם בלבם יראו את אלהי ישראל, דבקי במצותיו ובריתו ינצורו. גם עמי הארצות עצמם לא עשו כנפשם שקר לחשוב שלבם כפיהם ידעו כי רק מפני האונס בפיהם ירצו אמונת הניצרים, אך בקרבם היו שלומי אמוני ישראל, וכמעט היו בעיניהם בחוקת יהודים (תשכ"ץ ח"א סי' ס"ו). אבל גם רבים היו בין האנוסים פריצי בני עמנו, אשר נתקו סוסרות תורת ישראל ברצון, חלפו חק והפרו ברית דת משה בכל לב והם היו למארה לבית ישראל. את האנוסים הכשרים היו צוררים בנכליהם והלשינו עליהם והביאו דבתם רעה אל הממשלה, והסיתו כם את הכומרים ושמרו על כל אורחותיהם ועכבום לצאת מתוך השמד, ועוד יותר היו היהודים בארץ מטרה לחצי רשעם, אותם היו רודפים באיבה למען הכחידם מגוי ולא יזכר שם ישראל עוד (שו"ת הריב"ש סי' י"א). בראש כלם היה בוגד ומורד באלהיו אחד אשר היה מן החכמים ואולי מן הרבנים לפנים בישראל. הוא היה המומר פוילוס בורגניניס די סנטא מאריא אשר שמו היהודי שלמה הלוי בורג'ש (עי' לעיל פי"ד ופמ"ו). הוא בקנאה גדולה ובחסימה שפוכה עמד והיצר לישראל, בו נתאמתו דברי חכמי ישראל: כל המיצר לישראל נעשה ראש. כי גם הוא עלה לגדולה ונעשה אחד מראשי הכומרים בארץ, ובשררתו הזאת שם ענינו לרעה על היהודים אחיו מלפניו והסית כם את הכומרים הנכבדים עליו להשתתף גזירות רבות ונאמנות וגדולות מנשוא חקים, לא טובים ומשפטים כל יחיו בים. תאווה היתה לו להרע להם ומחשבותיו כל היום להביא עליהם רעה על רעה עד אשר נעלה נפש הכומרים הגבוהים והישרים ברשעתו, וצוהו לתת מתן ורסן לשנאתו אל עם היהודים אחיו מלפנים (מכתב אל תהי כאבותיך). אמנם מצותם הזאת כבר אחרה המועד. כי כבר נגזרו עליהם גזירות גדולות מנשוא אשר אין להשיבם. וגם המצוה עצמה לא היתה לה תועלת מתמידה, כי לא היתה כי אם היראת שעה עקב שוחר.

ובאמת

(דויד ח"ה)